

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
Филозофски факултет, Институт за дефектологија -

Разлики меѓу албанските знаковни јазици

(магистерски труд)

Ментор:
проф. д-р Зора Јачова

Кандидат:
Аделина Хаскај

Скопје, 2013

Содржина

Вовед.....	4
I. Теоретски основи.....	6
1. Карактеристики на гестот.....	6
1.1. Специфични карактеристики на гестот.....	6
1.2. Класификација на гестовите.....	7
1.3. Психолошки основи на гестот.....	10
1.4. Учење на знаковниот јазик.....	11
2. Дактилологија.....	14
2.1. Дактилната азбука и нејзината функција.....	15
3. Нервниот систем како основа на знаковниот јазик.....	17
4. Класификацијата на локациските категории според Стокое.....	20
5. Албанскиот јазик.....	24
6. Речник на знаковен јазик на лицата со оштетување на слухот од албанска националност во Република Македонија.....	26
7. Албанскиот знаковен речник во Република Албанија.....	32
8. Албанскиот знаковен речник во Република Косово.....	33
9. Релевантни истражувања.....	34
II. Методологија на истражувањето.....	48
1. Предмет на истражување.....	48
2. Цел на истражувањето.....	48
3. Задачи на истражувањето.....	48
4. Хипотези на истражувањето.....	49

5. Методи на истражување.....	50
III. Анализа на резултатите.....	51
1. Анализа на еднорачната азбука.....	51
2. Споредба на броевите.....	70
3. Споредба според локацијата и движењето, како фонемски категории во системот на Стокое.....	76
3.1. Споредба на знаци што означуваат емоции.....	76
3.2. Споредба на знаци што означуваат ментални активности.....	79
4. Споредба на немануелните сигнали како составен дел од некои знаци.....	81
5. Споредба на иконични знаци.....	83
6. Споредба на заменки.....	86
7. Споредба на знаци што означуваат време.....	89
8. Споредба на прашалните знаци.....	91
IV. Заклучоци	95
1. Верификација на хипотезите на истражувањето	95
V. Предлог-мерки.....	104
VI. Литература.....	106
VII. Прилози.....	112
1. Споредба на системите за нотација во АЗЈ (Стокоева нотација) и во БЗЈ.....	112
2. Опис на движења во знаковниот јазик во Република Албанија.....	114
3. Споредба на српскиот и косовскиот знаковен речник.....	117

Вовед

Знаковниот јазик на глувите претставува специфичен начин на комуницирање во организациите и заедниците на глувите, напоредно со говорниот јазик. Во актот на комуникација на глувите со лицата кои слушаат постојат три основни аспекти на интеракција: **гест, дактилен знак и писмо**. Гестот претставува рачен знак за еден поим во целина, дактилниот знак или дактилема претставува имитирање на буквите на една азбука со прсти, додека писмо или пишување претставува универзална постапка за меѓусебно разбирање на писмените лица. Гестовите ги користат сите глуви лица - и писмени и неписмени.

Гестикулацијата е средство за комуникација со кое се користат глувите лица, децата и возрасните, со цел меѓусебно разбирање.¹

На заседанието на УНЕСКО во Париз, во јуни 1984 година, донесени се две основни дефиниции:

Знаковниот јазик е облик на невербална комуникација во којашто зборовите-поимите се прикажуваат со знаци или со гестови на рацете, кои можат да носат значење на поединечни мисли, зборови или цели реченици, зависно од контекстот, или, пак, на комплексна серија од идеи.

Дактилологијата е техника на невербална комуникација со користење прсна азбука, во која буквите се прикажани со различната положба на прстите или со двете раце.

Гестикулирањето и преведувањето на текстовите е доста комплицирано прашање поради фактот што во себе опфаќа неколку аспекти: физички, психолошки, физиолошки, социолошки, етички, дидактички итн.

Секое дете, и тоа што слуша и тоа што не слуша, својата претстава за светот ја стекнува по пат на визуелно искуство. Кога ќе наполни една година, детето кое слуша почнува да комуницира со својата средина на тој начин што го поддржува говорот на својата средина. Со време, тоа своите визуелни слики, кои ги означувал со гест, сè повеќе ги заменува со зборови, ги заменува, додека гестовите ги остава во втор план, а на крајот од втората година и на почетокот на третата година својот свет го доживува исклучително со говор. Во меѓувреме, детето кое не слуша и понатаму останува на ниво на визуелни слики, кои и понатаму ги означува со покажување или со изведување на тоа за што служи при комуникација со својата

¹ Савиќ, Љ., 2002. Невербална комуникација глувих и њена интерпретација. Београд: СГНЈ, 27.

околина. Подоцна, во училиште или во друштво на возрасни глуви лица, детето своите природни гестови ќе ги збогати и ќе ги прилагоди на универзалниот речник на поими на глувите, и така ќе настане неговиот знаковен јазик. Системот на развиеност на гестовниот говор на глувото дете зависи од конкретните услови во кои тоа дете расте. Секоја држава во светот има свој знаковен јазик со своја интерпретација. Во некои држави тој има добиено и статус на национален јазик. Меѓутоа, во земјите од Европа постои голема разлика во тоа дали знаковниот јазик треба да биде признат како легален или официјален јазик. Некои земји, својот национален знаковен јазик го имаат вклучено во државниот устав, додека, пак, други држави одлучиле да го вклучат во закони од понизок хиерархиски ранг, како, на пример, законите за образование, а трета група земји сè уште легално не го признале својот национален знаковен јазик.

Законот за употреба на знаковниот јазик² е донесен од страна на Владата на Република Македонија на 18 август 2009 година и е објавен во „Службен весник“ бр.105 од 21 август 2009 година. Со овој Закон се уредува правото на употреба на знаковниот јазик, правото на глувите и наглувите лица на знаковен јазик, изучувањето на знаковниот јазик, правото за толкувач на знаковен јазик, задачите на Националниот сојуз на глуви и наглуви на Република Македонија, финансирањето, остварувањето на правата и прекршочните санкции. Знаковниот јазик, според овој Закон, се признава како потполно природен начин на комуникација, еднаков со говорната комуникација.

Овој магистерски труд е насочен кон компаративна анализа на структурата на албанските знаковни јазици во Република Македонија, во Република Албанија и во Република Косово. Анализата овозможи да се утврдат разликите, односно сличностите на албанските знаковни јазици (во Република Македонија, во Република Албанија и во Република Косово) со идентичен говорен јазик (албанскиот јазик). Се надеваме дека резултатите од компаративната анализа ќе придонесат за стандардизација на албанскиот знаковен јазик.

---

² „Службен весник на РМ“, бр. 105, 2009

<http://www.slvesnik.com.mk/Issues/5D888FFC157875458C3F5CA01FC392FF.pdf>

I. Теоретски основи

---

1. Карактеристики на гестот

Знаковниот јазик е облик на невербална комуникација во којашто зборовите-поимите се прикажуваат со знаци или со гестови на рацете, кои можат да носат значење на поединечни мисли, зборови или цели реченици, зависно од контекстот, или, пак, на комплексна серија од идеи.

1.1 Специфични карактеристики на гестот

- Гестовните знаци се моментални, значи брзо се изведуваат. Но, и покрај тоа, тие можат да се опишат, да се снимаат, нацртаат, а потоа да се мултиплицираат.³
- Гестот претставува важен, карактеристичен елемент на претстава, која се изразува со движењето на рацете. Тој презентира суштина, поим, но не и целосен тек на неговото настанување. Пример: *татко* - мустаќи, *мајка* - заврзана марама, *топ* - тресење, *сиромашен* - расцепени лакоти на ракавот итн.
- Гестот се карактеризира со крајна очигледност, непосредност или имитација на изведба. Пример: *кројач* - шиенење, *столар* - стругање, *куќа* - покрив итн.
- Гестот задолжително е проследен со емоционален израз на лицето - мимика, па и пантомима. Пример: тажен, радосен, болен итн.
- Апстрактните поими се сведени на конкретноста на содржината. Пример: *Господ* - покажување со показалецот нагоре, *мирис* - провлекување на прстот под носот итн.
- Сите гестови се карактеризираат со крајна конкретност на поимското изразување. Пример: *работа* - удирање тупаница врз тупаница, *книга* - отворање, *лекар* - допирање на пулсот на раката итн.
- Гестовите се недиференцирани, тоа значи дека еден гест може да означува повеќе поими. Пример: кројач и шиенење, облека и капут, печат – уверение, решение, одлука итн.
- Постојат гестови што не можат да се разберат кога се изолирани, туку само во низа со други гестови.

---

³ Јачова, З. Ковачева-Вељаноска, О. Каровска, А., 2011. *Разлики меѓу знаковните јазици*. Скопје: Студио Круг, 7.

- Гестовите имаат индивидуален жаргон и се разликуваат од едно до друго подрачје.
- Гестовите, како и зборовите, можат да се развиваат, усовршуваат.
- Тие лесно се помнат и брзо се учат.
- Гестовите не предизвикуваат оптички замор, како што е случај кај визуелната перцепција на говорот од уста.
- Гестот не може да се разбере на голема оддалеченост, како што е, на пример, случај со звукот и говорот.
- Гестовите се различни по вид и облик и нивното разбирање и користење зависи од степенот на образование на глувите.
- Поради својата недиференцираност, ако не бидат проследени со говор, гестовите можат да доведат до забуна и неразбирање на она што е кажано.

Како *негативни карактеристики* на гестот се издвојуваат следниве:

- Гестовите не подлежат на законот на граматиката и синтаксата, туку статистички стојат еден покрај друг, па затоа говорот на глувите е сиромашен, аграматичен, а речениците стојат статистички една крај друга, а не во меѓусебна поврзаност.
- Тие се лексички сиромашни поради својата конкретност.
- Гестовите не можат да се користат во темница или во недоволно осветлена просторија.

1.2 Класификација на гестовите

Многу психолози, лингвисти, сурдопедагози се обидувале да направат класификација и систематизација на гестовите. Еден од психолозите што се занимавал со оваа проблематика бил германскиот психолог Вилхелм Вунт.⁴ Тој сите гестови ги поделил во неколку групи, кои настанале една од друга, и на тој начин се обидел да ја создаде генетската класификација на гестовите, заснована на принципот на нивниот развој. Неговата класификација изгледа вака:

---

⁴ Савиќ, Љ., 2002. *Невербална комуникација глувих и њена интерпретација*. Београд: СГНЈ, 42

1. **Показни гестови** - според него, тоа се првобитни изразни форми. Овој облик на гестовен израз се јавува во сите случаи кога глувонемата личност живее меѓу луѓе кои слушаат.

- Прва варијанта на показните гестови се таканаречените *указни гестови*. Тие се употребуваат во случаи кога се укажува на лице кое учествува во разговорот. Тоа се гестови за лица: јас, ти, тој, таа, тоа.
- Друга варијанта се *просторните гестови*, со кои се покажува просторниот однос од глувото лице, кое се зема како централна точка во околината. Тоа се гестовите од типот: овде, горе, долу, напред, назад и др.
- Третата подваријанта на показните гестови се оние со кои се покажува некоја димензија, пример: голем, мал, висок, низок и др. Овие гестови не бараат присуство на конкретниот објект или лице, туку претставуваат општа ознака за одреден предмет или лице. Затоа овие гестови се наречени *изразни гестови*, бидејќи со нив се изразува некоја карактеристика, функција, особина и слично.

1. **Имитативни (копирачки) гестови** со кои се поддржува, се копира или се имитира нешто. Тие главно ги претставуваат глаголите. Имитативните гестови можат да бидат двозначни: едните со кои со прстите во воздух се црта предмет или работа. На пример, *слика* се прикажува со две движења, првото покажува рамка, а потоа во воздух се црта правоаголник и веднаш потоа со раката се имитира цртање или боење. Другите гестови од оваа група имитираат работа, на пример: *нож* - сечење леб, *шиеење* - движење на рацете како да се шие, а на ист начин и: *риболов*, *рибање* и др. Што значи дека со овие знаци на пластичен начин се прикажува некоја работа, па затоа некои ги нарекуваат *пластични гестови*, пример: *јаде*, *тие*, *пуши*, *пука* и др.

2. **Симболични гестови (апстрактни)**⁵, за кои Вунт смета дека се највисокиот облик на гестовно изразување. Тие го претвораат означениот предмет во симбол, па за нив Вунт вели: „*Суштината на симболите во голема мера се состои во тоа што тој претставува некоја духовна содржина, во таков облик што од него потполно се разликува и не е поврзан со ниедна конкретност*“. На пример, *лагата* се претставува со ставање на раката пред уста, но накриво, што симболично значи не зборува право, туку

---

⁵ Савиќ, Љ., *ibid* 44

криво, *се чуди* - се изведува со нагло отворање на палецот и показалецот пред очите, *се сомнева* - сомнително движење на исправена дланка пред лицето, како некој да се крие и слично.

За совладување на знаковниот јазик, неопходно е претходно стекнување специфични моторни способности, како што се независноста на група прсти што се вклучени во контрола на движењето, со други зборови, најслабата група – средниот прст, домалиот и малиот прст. Според Бојс-Брајм, контролата на овие прсти е неопходна при најмалку два чекора во хронологијата на развојот на знаковниот јазик:

1а. Облик на рацете кога при формирањето на знакот се вклучени палецот и показалецот;

1б. Облик на рацете кога при формирањето на знакот е вклучена целата рака;

2. Облици на рацете кога се вклучени и други прсти.⁶

Вунт во секој гест поставил два основни критериума:

а) надворешна страна на гестот, односно начинот на неговото продуцирање со рацете;

б) внатрешна страна на гестот, односно неговото значење.

Овие два аспекта ја сочинуваат целината што ја претставува содржината на гестот.

Психолошкото доживување, сознание, мисла, желба и потреба можат да му се искажат на другиот човек, или на многу луѓе, со комплетна низа експресивни манифестации во форма на рефлекторни и моторни реакции коишто претставуваат психолошка состојба на човекот изразена со одредени знаци, а тие знаци се средство на меѓусебно разбирање и комуникација. Ова значи дека говорните знаци се базираат на оптичките импресии и зафаќаат суштина на објектот што го прикажуваат или означуваат. Така, гестот во себе носи длабок психички облик на сознавање или разбирање на предметот, личноста или на некоја појава. Секој гестовен знак има своја заднина, карактеристика на содржината за која се зборува. Тој изразува фини

---

⁶ Fernandez-Viader, M.P. Segimon, J.M. & Jarque, M.J., 2000. *Adquisicion de la Configuracion en los Primeros Signos de la Lengua de Signos Catalana (LSC)*. Revista Espanola de Linguistica de laa Lenguas de Signos, RELLS, numero 2, 19-34.

истенчени емоционални состојби, односи и ставови кон доживеаната содржина. Тие содржини се набљудуваат, се оценуваат, се вреднуваат од страна на глувото лице кое ги уочува во неговата суштина и ги прикажува со движење. Во движењето тој додава тон на своето доживување преку мимика на лицето и динамика на движењето, така што **гестот и неговиот израз ја прават целината на психичкото доживување на предметите.**

1.3 Психолошки основи на гестот

Совладувањето на гестовниот говор е индивидуално и пред сè зависи од самиот субјект, од интелигенцијата, моќта на забележување и од начинот на резонирање. Исто така, значајно е да се спомне и неговата социјална средина и културните услови во кои тој живее и како се воспитува. Кај подоцна оглувените лица, усвојувањето на гестовите е бавно и тешко се учи. Се учи секој знак посебно, затоа што на сосема друг начин се доживува светот и се учи говорот, а посебно нивната мисловна елаборација, која е дијаметрално различна во својата јазична структура. Наспроти него, глувороденото лице е *човек-око* и неговото визуелно перципирање е во прв план. Затоа мислата на глувороденото лице е конкретна, од типот: „Јас утре дома“, и тоа се секвенци на слики без каузалитет поради настаните. Оптичките информации се примарни и во свеста се фиксираат како такви, а не како причинско-последични односи. Оптичката перцепција на светот и на сè што нè опкружува е директна реалност и конкретност врз чија основа се извлекува суштината и се формира поимот за гест и за тој објект, работа или состојба, па оттука кај глувите се формира и се развива конкретен мисловен тип човек, и тоа е битна психолошка разлика меѓу глувите лица и лицата кои слушаат.

Психолошки гледано, *светот на глувите лица е свет на преферирања на визуелните доживувања, а нивното сфаќање и концепција на живот е резултат на таквиот начин на сознавање на светот.*

1.4 Учење на знаковниот јазик

На знаците често се гледа како на меѓународен знаковен јазик. Филозофите од 18 век сметале дека знаците се можна основа за еден меѓународен јазик за комуникација. Ова верување укажува дека знаците делат исти карактеристики во различни култури. Но, истовремено, се смета дека знаците драматично варираат од град во град. Вистината лежи некаде помеѓу овие две тврдења. Речиси секоја земја има свој сопствен знаковен јазик. Некои земји, како Канада, Јужна Африка, имаат повеќе од еден, соодветно на јазиците што се зборуваат во нив.

Знаковните јазици варираат исто како и говорните јазици. Речникот, граматиката и синтаксата на еден знаковен јазик варираат од говорниот национален јазик.⁷ Лингвистичките истражувања покажале дека националните знаковни јазици се потополно развиени јазици и дека знаковните јазици во различни земји имаат одредени граматички и синтаксички сличности, имајќи го предвид фактот дека тие се визуелни гестовни кодови.

Знаковните јазици имаат свој акцент, дијалект и карактеристичен речник.⁸ Знаковниот јазик се учи како секој странски јазик. Знаковните речници се основно дидактичко средство за совладување на гестовите, а се појавиле паралелно со настанувањето и развојот на образованието на глувите лица. Знаковните речници се делат на:

а) **Текстуални знаковни речници**, во кои гестот се опишува. Во оваа група речници се вбројуваат и речниците со едукативен карактер, наменети за образованите глуви лица по завршувањето на образованието.

б) **Илустративни знаковни речници за глуви** се сите оние речници во кои гестот е прикажан преку цртеж, во кој движењето на раката е посебно нагласено.

в) **Речници со фотографирани гестовни знаци**. Овие речници се најбројни. Фотографијата опфаќа битен момент во гестот (клучна положба на раката и изгледот на лицето) чие движење е обележано со условни знаци на движење на раката, а под

---

⁷ Heiling, K., 1995. *The Development of Deaf Children*. Hamburg: Signum, 21.

⁸ Albertini, A. J. Lang, G.H. Marschark, M., 2002. *Educating Deaf Students-From Research to Practice*. New York: Oxford University Press, 76.

сликата е наведено името на гестот. Во некои речници е даден и описот на движењето, а со тоа овие речници се приближуваат кон текстуалните речници.

Во американскиот знаковен јазик (АЗЈ) постојат осум вида знаци, и тоа:

- знаци што се продуцираат со една рака (пример: UNDERSTAND);
- знаци што се продуцираат со двете раце (пример: ENJOY);
- позајмени знаци што се дактилираат (пример: DO);
- изведени именки или номинални знаци (често повторувани, како во SIT/CHAIR);
- претставка за согласност (се однесува на некогo или нешто во одредено место, како при покажување со прст);
- знаци за сложенки (пример: THINK+FREEZE=SHOCKED);
- глаголи што вклучуваат време и начин – како нештата и настаните се поврзани во време;
- форми на класификатори – форма на рака во АЗЈ, која е комбинирана со локација, ориентација, движење и со немануелен бележник за формирање предикат.⁹

Во едно од своите истражувањата за усвојувањето на формата на раката во АЗЈ, Бојс Брајм (Boyes Braem) дава објаснување за факторите што имаат влијание на овој процес. Досегашните објавени истражувања за диференцијацијата на прстите не ги објаснуваат специфичните фактори што можат да го одредат редоследот на диференцијацијата на прстите, туку само го сугерираат општото влијание, како што е развојот на телесната шема и способноста да се анализира надворешниот простор. Други два фактора што, исто така, имаат примарно влијание во редоследот на диференцијацијата и контролата на прстите, се анатомијата на раката и сложеноста на сликата што ја претставува формата на раката, во случај кога истите карактеристики се однесуваат на соседните прсти или на прстите што се надвор од периодичниот редослед. Секундарните фактори што влијанаат на тоа како детето ги продуцира

---

⁹ Easterbrooks, R.S. Baker, Sh., 2002. *Language Learning in children Who are Deaf and Hard Hearing, Multiple Pathways*. Boston: Allyn and Bacon, 235.

формите на раката во контекст на спонтано гестикулирање, се делат во шест групи, и тоа:

- приоритет за контакт со врвот на прстот;
- природа на повратен одговор;
- природа на движењето;
- пантомима/класификатори;
- предвидување и задржување на блиските форми на раката;
- наклонето истегнување на палецот.¹⁰

Развојните истражувања покажуваат дека после раѓање, показалецот е првиот прст што покажува независно движење, и тоа на четири недели, потоа следи палецот и малиот прст. Вториот и третиот прст се последните што покажуваат независност.

Фазите на усвојување на формата на раката во АЗЈ се предложени, одредени, пред сè од анатомијата на раката и од идејата на детето за редоследот на прстите. Овие фактори влијаат на изборот на карактеристики и на групите од прсти, на кои карактеристиките можат да се однесуваат во која било фаза. Еднаш штом се усвојат формите на раката, нивната продукција може да биде под влијание на секундарните фактори.

---

¹⁰ Boyes Braem, P., 1990. A study of the handshape in American Sign Language: a preliminary analysis. In: V. Volterra & C. Erting (eds.), *From gesture to language in hearing and deaf children*, Washington: Gallaudet University Press, 107-127.

2. Дактилологија

Лорент Клерк, студент во училиштето на Л'Епе во Париз, помогнал во основањето на првото училиште за глуви деца во САД во 1817 година. Тој вовел нов метод во едукацијата, кој ја исклучува употребата на знаците. Методот подразбирал употреба на мануелна азбука во сите начини на комуникација, меѓу наставниците и учениците во училницата, меѓу самите ученици надвор од училницата и слично. Овој метод подразбирал ограничување на комуникацијата во знаковниот јазик, со цел глумите деца да го научат англискиот јазик на јасен, видлив начин.¹¹

Нарушената функција на слухот го отежнува, па дури и ја исклучува можноста на разбирање по говорен пат со слушно оштетеното лице. Тоа доведува до неопходно барање специфични начини за општење со таквото лице. Едниот од начините на општење, освен знаковниот говор, гестикулацијата, е и прсната азбука или дактилологијата.

Гестикулацијата и дактилологијата меѓусебно дијаметрално се разликуваат, како по суштината така и по формата. Освен тоа, дактилологијата може да се примени само под одредени услови, затоа е потребно веднаш да се разграничат нивните значења.

Дактилологијата е еквивалентна на усниот говор. Таа е рачна азбука и служи за замена на оралниот говор при општење со образовани глуви лица. Со неа лицата без слушно оштетување можат да се разберат со глумите и образованите глуви можат да се разберат меѓусебно доколку ги знаат и ги владеат дактилните знаци.

Дактилните знаци се арбитражно усвоени знаци на прстите на едната или на двете раце. Секоја пишана буква е заменета со прстен знак, за разлика од гестовите, кои се во неограничен број и кои претставуваат цел збор – поим. Според ова, во дактилологијата има толку знакови колку и букви во една азбука на одреден јазик. Во основа, тоа е азбука во која буквите (графемите) се заменети со положбата на прстите (дактилеми) и со нив се испишува збор во воздух. Освен тоа, многу дактилни знаци потсетуваат на печатени букви од азбуката, како, на пример: О, М, Н итн.

---

¹¹ Padden, A.C., 2002. How the Alphabet Came to be Used in a Sign Language. In Schulmeister, R., Reinitzer, H., (eds.), *Progress in Sign Language Research*, Hamburg: Signum Press, 33.

Дактилниот говор е говор со зборови, додека зборовите се прикажани со положбата на прстите, со кои тој збор се испишува во воздух и со рацете можат да го прочитаат само лицата кои знаат да зборуваат и да пишуваат.

Рачната азбука најчесто се употребува за правилно претставување на личните имиња и на други зборови за кои нема конкретен знак. Покрај тоа, поимите треба да бидат и усно изговорени, проследени со соодветна мимика и телесно движење, за да бидат комплетно разбрани.

2.1 Дактилната азбука и нејзината функција

Мануелната азбука директно ги претставува буквите од пишуваниот јазик. Елементите на британската мануелна азбука се директно поврзани со буквите во англиската азбука.¹² Позицијата на прстите кај најголем број од мануелните азбуки ја покажува формата на буквите. Еднорачните азбуки се разликуваат не само по поставеноста на раката, која се вклучува при продукција на буквите, туку и по ориентацијата на раката и изведувањето на индивидуалните букви. Во светот постојат различни видови пишани азбуки и различни форми на рачни азбуки. Во Велика Британија се користи дворачната азбука, која потекнува од седумнаесеттиот век, но повеќето од системите на дактилологијата, кои се користат во други држави, се форми на еднорачност.¹³

Дактилологијата е техника на комуницирање преку користење на рачната азбука во која буквите се прикажани во различна, но утврдена положба на прстите на десната рака. Тоа е арбитарно утврдена положба на прстите на десната рака, со цел да им се помогне на глувите деца во усвојувањето на говорниот јазик и да се олесни перцепцијата на читање на гласовите од уста, со што се постигнува точна комуникација меѓу глувите лица и лицата кои слушаат, а ги знаат дактилните знаци. Според тоа, дактилологијата е облик на говор со помош на прстите на рацете. Велиме „облик на говор“¹⁴ затоа што говорот е широк поим и во себе инкорпорира и јазик, па

---

¹² Kyle, G. J. Woll, B., 1985. *Sign language: The study of deaf people and their language*, Cambridge: Cambridge University Press, 123.

¹³ *Introduction to Fingerspelling*. 2000 in <http://www.deafsign.com> [Accessed 10/04/2012]

¹⁴ Савиќ, Љ., 2002. *Невербална комуникација глувих и њена интерпретација*. Београд: СГНЈ, 201.

според тоа дактилологијата ги уважува и ги користи сите јазични, синтаксички и ортографски норми на својот јазик. Прва норма на секој јазик е неговата азбука. Азбуката претставува утврден редослед на буквите на еден јазик, настанати во одредено историско време, која се користи за графичко фиксирање на гласовите на тој јазик, коешто е прикажано со букви. Според тоа, дактилеми (прсни знаци) има толку колку што има и букви во тој јазик, затоа што секоја буква е претставена со одредена положба на прстите на едната рака, кои или имитираат латинска графичка слика на таа буква или се условно договорени положби на прстите за означување на таа буква.

Дактилниот знак на која било буква се вика **дактилема**, и тој одговара на графичкиот знак - **графема** или на артикулацискиот глас - **артикулема**.

Дактилирањето како специфично средство на општење, по својата функција е еквивалентно на усниот збор, т.е. на оралниот говор, и како такво мора да се придржува до одредени правила. Исто како што читањето, пишувањето и изговорот имаат свои правила и норми, така и дактилирањето мора да ги чува нормите на усниот говор, и во таа смисла треба константно да се држи до следниве правила:

- се дактилира со десната рака,
- подлактицата е подигната и се наоѓа во висина на градите,
- прстите не ги покриваат устата и лицето,
- прстите на раката и дланката се свртени кон соговорникот
- раката со која се дактилира се движи од лево кон десно, како при пишување
- претставувањето на буквите со дактилни знаци мора да биде јасно, изразно и чисто, така што положбата на прстите да биде на соодветната положба што ја сочинува конфигурацијата на одредена буква,
- не треба да се прават никакви дополнителни движења што го забавуваат препознавањето на дактилемите и го отежнуваат читањето на буквите од рака,
- се дактилира бавно и со изедначено темпо,
- дактилирањето треба да биде проследено со полугласно читање на дактилемите и преминување на нормален збор (подоцна јачината на гласот се намалува, с□ додека не се премине во читање во себе),

- темпото на дактилирање на почетокот е бавно, а потоа с□ повеќе се приближува на темпото на орален говор (во зависност од совладувањето на дактилемите и образовното ниво на соговорникот),
- зборовите се одвојуваат со кратки паузи, додека крајот на речениците со спуштање на раката,
- се дактилира граматички правилно, како што се изговара и пишува (со падежи и наставки
- кога се дактилира, се гледа право во очите на лицето на кое му се зборува, затоа што дактилирањето е активен процес.

За да биде успешен говорот по дактилен пат, треба стриктно да се придржува кон горенаведените правила.

3. Нервниот систем како основа на знаковниот јазик

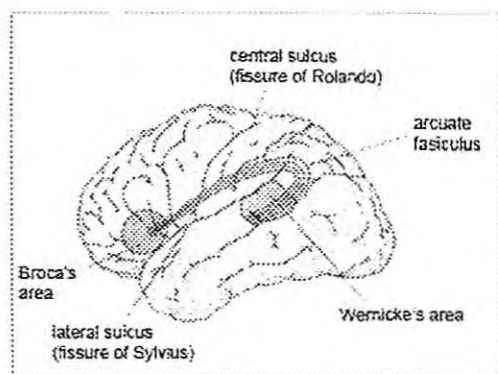
Во 19 век научниците направиле голем напредок во откривањето области во мозокот што се инволвирани во говорот. Во 1861 година, Пол Брока, неврохирург од Франција, вршел испитување на пациент кој имал необично оштетување на мозокот.

Иако тој бил способен да го разбере говорниот јазик и немал моторно оштетување на устата и на јазикот, кое би можело да влијае на неговата способност за зборување, тој не можел да изговори ни една целосна реченица, ниту, пак, да ги напише неговите мисли. Единствениот звук што можел да го изговори бил слогот *тан*, кој почнал да го користи како свое име.

Кога Брока го испитувал неговиот мозок, пронашол голема лезија во левиот долен дел на фронталниот кортекс. Истовремено, Брока испитал уште осум други пациенти кои имале слични јазични проблеми, сите со лезии во фронталниот дел на левата хемисфера. Ова го натерало да ја каже неговата позната изјава: „Ние зборуваме со левата хемисфера“, и да го идентификува јазичниот центар во долниот дел на фронталниот предел од левата хемисфера, познат како Брокова област.

Десет години подоцна, Карл Вернике открил друг дел од мозокот одговорен за разбирањето на јазикот, во долниот дел на темпоралниот предел на левата хемисфера. Луѓето кои имале лезија во овој дел можеле да зборуваат, но нивниот говор често бил нејасен и бесмислен. Тоа подоцна многупати било потврдено. Денес се знае дека во

пределот околу lateral sulcus (познат како Sylvius fissure) во левата хемисфера на мозокот постои еден дел што е вклучен и во разбирањето и во продуцирањето на говорот (слика 1).

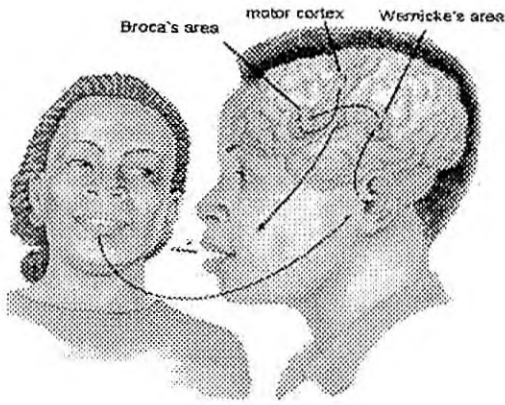
Слика 1

Во фронталниот завршок на овој дел се наоѓа Броковата област, која се поврзува со продукцијата на јазикот или со извршниот дел, додека на другиот завршок, сместен во темпоралниот предел, се наоѓа Верникеовата област, која е одговорна за процесирање на зборовите, т.е. за влезниот дел. Овие две области се поврзани со сноп од нервни влакна, наречени arcuate fasciculus.¹⁵

Овој предел е пронајден во левата хемисфера кај 90% од деснораките и кај 70% од левораките. Интересно е дека овој предел е пронајден на истата локација и кај глувите лица кои го користат знаковниот јазик.

Првиот модел за тоа како се поврзани јазичните функции во мозокот, го предложил американскиот невролог Норман Гешвинд, според кој за сите карактеристики на јазикот (перцепција, разбирање, продукција и др.) се одговорни посебни модули на мозокот, кои се поврзани преку специфичен комплет од врски. Кога ќе слушнеме некој збор, овој аудиторен сигнал прво се обработува во примарниот кортекс, кој потоа го испраќа во „соседството“, т.е. во Верникеовата област. Таму структурата на овој сигнал се поврзува со претставата за зборот, која ја имаме во нашата меморија, и со тоа го обновува значењето на зборот.

¹⁵ Broca's area, Wernicke's are and other language processin areas in the brain, Canadian Institutes of Health Research. 2013 in <http://thebrain.mcgill.ca> [Accessed 08/03/2013]

Слика 2

Спротивно, кога читаме некој збор на глас, информацијата се прима преку визуелниот кортекс, кој потоа ја праќа во angular gyrus, па во Верникеовата област.

Кога слушаме некој збор или, пак, кога ќе прочитаеме, тогаш Верникеовата област го препознава тој збор и точно го интерпретира, во согласност со контекстот. За изговор на овој збор, информацијата мора да се испрати преку arcuate fasciculus до Броковата област, која го планира процесот на изговор. Потоа, оваа информација се насочува кон моторниот кортекс, кој ги контролира мускулите што учествуваат во самиот изговор.

Со поделбата на мозокот на лева и десна хемисфера, левата хемисфера се карактеризира како вербална, а десната како спацијална (просторна) хемисфера.

Се поставува прашањето каква е невролошката организација на говорниот и знаковниот јазик, ако се знае дека говорниот јазик подразбира акустични промени, додека знаковниот јазик подразбира визуелно-просторни промени.

Испитувањата покажале дека глувите лица со оштетување на десната хемисфера правилно ги продуцирале знаците, користеле граматика и лесно ги разбирале знаците, но, од друга страна, не можеле да создадат или да копираат цртеж или, пак, да го забележат објектот што се наоѓал во левиот дел од нивното видно поле. Од друга страна, левата хемисфера е доминантна за знаковниот јазик, како што е и за говорот.

4. Класификацијата на локациските категории според Стокое (Stokoe)

Во текот на 20 век сè уште се поставувало прашањето за тоа што, всушност, е знаковниот јазик. Ниту глувите луѓе кои го користеле знаковниот јазик во нивниот секојдневен живот не знаеле што е. Знаковните јазици се развиле спонтано и независно еден од друг во склоп на заедниците на глувите низ целиот свет. Американскиот знаковен јазик (АЗЈ) е еден од многуте знаковни јазици. Очигледно е дека АЗЈ и другите знаковни јазици се разликуваат од вокално создадените јазици според начинот на кој се продуцираат и се примаат зборовите. Англиските зборови се создаваат со дејство на вокалниот предел, што резултира со звуци што се примаат преку слушањето. Знаците-зборови во знаковниот јазик се создаваат со дејства на рацете, дланките, торзото, лицето и главата, произведувајќи сигнали што се произведуваат визуелно. Почетоците на АЗЈ се тесно поврзани со Вилијам Стокое (William Stokoe), кој успеа да го промени мислењето што постоеше дотогаш дека знаковниот јазик не е легитимен јазик, т.е. борбата на орализмот над мануелизмот. Во 19 век АЗЈ беше обесхрабрен во училишта за глуви во многу делови од земјата; глувите наставници често беа бркани од предавања со цел да се заштитат глувите ученици да не бидат изложени на знаковен јазик. Глувите ученици кои не успеваа соодветно во оралните програми, беа етикетирани како „орална пропаст“. Во 1955 година Стокое¹⁶ станал помошник-професор на Англискиот оддел на Колеџот „Галодет“ (Gallaudet College), каде што, по тринеделна обука на одреден знаковен јазик, тој ги започнал своите предавања преку симултана употреба на англискиот јазик и на одреден знаковен јазик. Оваа симултана употреба на англискиот јазик и на знаковниот јазик се нарекува симултана комуникација, односно *SimCom*. Со овој метод, некои ученици ги употребувале знаците како да се зборови од англискиот јазик, а пак други се научиле да користат вештачки знаковен систем, кој, всушност, треба визуелно да ги претставува речениците во англискиот јазик. Вистината за знаковниот јазик се појавила во втората половина на 20 век. За некои знаци честопати се вели дека се иконични, т.е. дека постои поврзаност меѓу зборот и знакот, тие означуваат некоја негова карактеристика, додека, пак, кај други зборови нема поврзаност меѓу формата на зборот и неговото значење. Во АЗЈ, спелувањето се користи многу повеќе и со поголема брзина за разлика од неговата употреба во другите знаковни јазици. Спелувањето не се користи само при позајмување зборови туку и за поддржување на контрастот меѓу вокабуларите во

¹⁶ Armstrong, F. D. Karchmer, A.M. Vickrey Van Cleve, J., (eds.), 2002. *The study of Signed Languages*. Washington DC: Gallaudet University Press, 57.

рамките на знаковниот јазик - секојдневниот, на семејниот и приватниот вокабулар на знаци, странскиот и научниот вокабулар на зборови од англиско потекло. Во АЗЈ, исто така, при спелувањето се користат многу скратеници. Вообичаено се скратуваат имињата на државите (P-A, Pennsylvania), градови (S-D, San Diego) индивидуи (C-P Carol Padden), компании (H-P, Hewlett Packard) или фрази (H-N-Y, Happy New Year), но поголем дел од спелуваните артикли во конверзацијата се целосно спелувани зборови. Во АЗЈ многу спелувани зборови остануваат во јазикот дури и во случај кога е можен знаковен превод. АЗЈ, исто така инсистира на спелување на брендови на автомобили, имињата на претседатели и друго, што не е случај во другите знаковни јазици.

Голем број знаци содржат и нешто повеќе од самата активност на рацете.¹⁷ Тоа значи дека за некои знаци не само што е потребно точно движење на рацете туку е потребна и правилна поставеност на лицето и на некои други делови од телото. Терминот *немануелни сигнали* е претставен за да можат да се опишат аспектите на продукцијата на знаци што не се однесуваат на движењата на рацете. Знакот за немануелните сигнали во АЗЈ се продуцира со спелување на *НМС*. Немануелните сигнали, како во говорниот така и во знаковниот се развиле природно како дел од јазикот. Тие имаат важна улога при определување на видот на реченицата.

Ако во англискиот јазик разликата меѓу прашалната и исказната реченица ја покажува интонацијата, тоа во знаковните јазици се прави со немануелните сигнали. Исто така, со нив може да се укаже и на интензитетот, на пример: стегнато тело, затворена и стегната уста и очите отворени како да возиш бесно против ветерот - означуваат брзо возење, додека, пак, смирен изглед со опуштено тело и рамена означува помал интензитет, односно возење со помала брзина. Исто така, и при продукција на знакот „HAPPY“ (среќен), освен кружното движење на раката, неопходни се и немануелни сигнали, т.е. насмевка на лицето, додека, пак, кај знакот „SAD“ (тажен) експресијата на лицето е со набрани и спуштени веѓи, слично како при плачење.

Системите за бележење на знаковните јазици го претставуваат начинот на запишување индивидуален знак. Во 1960 година Вилјам Стокое го објавил првиот систем на запишување на АЗЈ. Системот на запишување на Стокое (Stokoe Notation

---

¹⁷ Costello, E., 2003. *American sign Language Dictionary*. New York: Random House Webster's, X-XX.

System – SNS) користи комплет од симболи што ја претставуваат локацијата, обликот на рацете и движењата во АЗЈ. Стокое го бележи следниов начин:

TAB (ТАБ) – позиција на знакот во просторот во којшто се лоцира активноста (tabulation/табелирање).

DEZ (ДЕЗ) – облик на раката или рацете при продукција на знакот (designation/означување).

SIG (СИГ) – движење или движења што се прават при продукција на знакот (signation/давање знак).

Овој систем е фонемски и е утврден со договор, а овие симболи се користат за запишување на знаците во АЗЈ. Всушност, симболите ги означуваат различните категории на фонеме во АЗЈ, нешто како правење разлика меѓу консонант, вокал и тонот во оралните јазици. Сериозен недостаток на овој систем е во тоа што не ја предвидел фацијалната експресија и движењата на главата, рамената и трупот. Но сето тоа може да се реши, на пример, со додавање симбол на почетокот на зборот. Основната формула за знаковна транскрипција претставена од Стокое е $T D^S$ (Т Д ^с) која може да се прочита како TAB DEZ^{sig} (ТАБ ДЕЗ^{сиг}).

Во согласност со оваа формула, во секоја транскрипција на знакот прво се означува позицијата на знакот (ТАБ), следниот симбол ја означува поставеноста, обликувањето на рацете (ДЕЗ), а третиот симбол ги означува видовите движења. Овој систем на фацијално мерење е заснован на анатомската анализа на фацијалната акција. Основачите на анализата јасно тврдат дека таа е способна за дескрипција на сите можни визуелни дистинктивни фацијални движења.

Стокое бил првиот лингвист кој сфатил дека знаците не се целина што не може да биде анализирана.¹⁸ Тој ги анализираше знаците во безначајни делови, кои ги нарекол „cheremes“, а многу лингвисти денес ги нарекуваат фонеме. Тој создал три главни фонемски категории: обликување на рацете (нивната форма), локација и движење.

Стокое се обидел да ги групира и локациите кои не се динстинктивни во фонемски категории. Тој создал листа на 12 различни локации. Во нив се опфатени и

---

¹⁸ Liddell, K. S., 2003. *Grammar, Gesture and Meaning in American Sign Language*. Washington DC: Gallaudet University, 6-14.

артикулаторните локации во просторот или на телото, како на „простор за гестикација“.

Листа на локациски категории според Стокое:

1. нула, неутралниот простор во којшто се движат рацете спротивно со сите подолу наведени места;
2. лице или цела глава;
3. чело или веѓа, горен дел од лицето;
4. очи и нос, среден дел од лицето;
5. брада, долен дел од лицето;
6. образ, слепоочница, уво;
7. врат;
8. труп, телото од рамената до бедрата;
9. надлактица;
10. лакот и подлактица;
11. зглоб, рака во позиција на супинација;
12. зглоб, рака во позиција на пронација.

Една од локациите што се наоѓа на телото е означена како неутрален простор ( ), и според Стокое, тоа е простор во којшто рацете се движат во спротивна насока од сите останати единаесет локации. Тоа е просторот пред оној што ги продуцира знаците. Тој го поделил телото на дистинктивни локации, а предниот простор го остава недиференциран.

Ако се направи споредба, може да се забележи дека говорот е прилично ограничен во видовите артикулаторни контрасти кои му се достапни. Јазикот може да прави ограничен број такви дистинкции преку контакт на различни места во устата.

Артикулациското поставување на јазикот вообичаено се разликува како интердентален, алвеоларен, алвеопалатерален и веларен контакт. Поставеноста на јазикот прави разлика во типот на вокалите (ниски, високи, предни и задни). Разликите во поставеноста предни-задни, ги одделува предните-високи вокали во „sheet“, од задните високи вокали во „tune“. Разликата во висината ги одделува високите предни вокали во „sheet“ од ниските задни вокали во „cat“.

За разлика од ова, знаковниот јазик има богат потенцијал за контрасти како резултат на повеќето дистинктивни форми што може раката како „артикулатор“ да ги заземе, можноста за употреба на два „артикулатора“ истовремено, како и големиот број дистинктивни местоположби.

Од друга страна, гестот е општење без зборови. Со еден гест се изразуваат цели зборови – поими што во себе имаат договорено значење. Ова значи дека гестовниот говор е неорален (неустен) начин на говор на глувите. И додека гестот го користат и образовани и необразовани глуви лица, првенствено во целта на меѓусебна комуникација, дактилологијата можат да ја користат само образовани, писмени глуви лица.

Времето и праксата покажале дека гестикулацијата и дактилологијата денес се две посебни сурдолошки дисциплини што се обработени од психолошки, педагошки, социолошки и лингвистички аспект, кои потоа се спојуваат во посебна наука – семиотика (лингвистичка теорија на знакови и симболи со назнака за нивна комуникативна функција).

5. Албански јазик

Албанскиот јазик е индоевропски јазик, којшто се зборува во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово и Јужна Србија, како и од страна на етничките Албанци во другите делови од јужниот Балкан. Албанскиот јазик, исто така, се зборува и долж источното крајбрежје на Италија и во Сицилија, на јужниот дел на Грција, како и меѓу албанската дијаспора во Германија, Шведска, Соединетите Држави, Канада, Украина и Белгија.

Двата главни дијалекти на албанскиот јазик се гегискиот, на север, и тоскискиот, на југ¹⁹, поделени приближно со реката Шкумбин. Гегиските и тоскиските говори се испреплетени најмалку еден милениум, па нивните помалку екстремни форми се меѓусебно разбирливи. Тоскиските и гегиските говори имаат фонетски, морфолошки разлики, како и разлики во рамките на лексиката. Дел од фонетските разлики се однесуваат на: назалното *â* од гегискиот дијалект во тоскискиот се заменува

---

¹⁹ Nesimi, R., 1992. *Gramatika e gjuhës shqipe për shkollat e mesme*. Shkup: Prosvetno Dello, 7.

со *ë* (*nâna* - *nëna/мајка/*; *bâni* – *bëri/прави*); согласката **п** од гегискиот дијалект во тоскискиот се заменува со **г** (*syni* - *syri/око/*) и др. Од морфолошките разлики би го спомнале глаголскиот инфинитив, кој во тоскискиот гласи *për të punuar/да работи*, додека во гегискиот *te punue/работи* и сл.²⁰

Иако албанскиот јазик првпат се спомнува во 1285 година во еден историски документ, и тоа како *лингва албанеска*, сепак првиот сочуван напишан документ е оставен во 1462 година од страна на Пал Енгели наречен *Formula e pagëzimit* (*Формула на крштевката*). Друг значаен пишан документ од 1492 година е *Речник* на Германецот Арнолд фон Харф, кој патувал низ Република Албанија и при неговото патешествие, за неговите потреби при патувањето напишал речник на албанскиот јазик од 38 збора и 8 кратки фрази. Третиот документ на пишан албански јазик е *Ungjilli i Pashkëve* (*Евангелието на Велигден*) од 15 век. Иако овие три први документи на пишан албански јазик се делови без литературно значење, сепак тие имаат големо јазично значење. Тоа што може да се забележи во овие три документи е постоењето на двата дијалекта на албанскиот јазик уште во 15 век.

Граматицките категории на албанскиот јазик се многу блиски со другите европски јазици. Именките јасно го покажуваат полот, бројот и петте падежи.²¹ Една несекојдневна карактеристика е дека именките понатаму се менуваат со наставки за да го покажат определеното или неопределеното значење. Глаголите ги имаат категориите број, лице, начин, време, односно глаголот во албанскиот јазик изобилува со форми, нешто што се среќава, на пример, и во францускиот и италијанскиот јазик. Множината на именките е исто така видно неправилна кај голем број од нив. Генерално, граматиката и формалните разлики на албанскиот потсетуваат на модерниот грчки и на романските јазици, особено романскиот. Гласовите потсетуваат на унгарскиот или на грчкиот, но дијалектот гег со назалните самогласки звучи покарактеристично.

Граматиката на албанскиот јазик е доста комплицирана во споредба со другите индоевропски јазици. Глаголите се доста неправилни; некои глаголи во минато време

²⁰ Shkurtaj, Gj. Hysa, E., 2001. *Gjuha Shqipe*. Tiranë: Toena, 35.

²¹ *Gramatika e gjuhës shqipe 1-2*. 2002. Tiranë: Akademia e shkencave të Shqipërisë, 82.

потполно се менуваат. Постојат 27 форми на множина; множината на именките е проследена со наставки, но има и промени во самата именка и сл.

Албанската азбука има 36 букви, од кои 7 самогласки: A, E, Ё, I, O, U, Y и 29 согласки: B, C, Ç, D, Dh, F, G, Gj, H, J, K, L, Ll, M, N, Nj, P, Q, R, Rr, S, Sh, T, Th, V, X, Xh, Z, Zh. Модерната азбука, основана на Битолскиот конгрес во 1908, се базира на латинското писмо.

Формирањето на албанскиот стандарден јазик бил долготраен процес што започнал во периодот од 16 до 18 век, но вистинската обработка започна во 19 век. Денешниот стандарден албански јазик бил установен на Правописниот конгрес на албанскиот јазик во 1972 година во Тирана.

Лексичкиот фонд се состои од зборови со изворно потекло, како и од позајмени зборови (заемки). Позајмените зборови за кои се претпоставува дека потекнуваат од јазикот на народите со кои Албанците воспоставувале односи во текот на вековите, се зборови што доаѓаат од старогрчкиот и современиот грчки јазик, од латинскиот и романските јазици, од турскиот, францускиот.

6. Речник на знаковен јазик на лицата со оштетување на слухот од албанска националност во Република Македонија

Знаковните речници како основно дидактичко средство се јавуваат како неминовност во совладувањето на гестовит/е, паралелно со развојот на образованието на глувите лица. Тргувајќи од фактот дека говорот е научено однесување во постојаниот развој, речникот за знаковен јазик има задача да го збогати и да го разубави изразот на глувиот човек, притоа ослободувајќи го од статичното набројување на поимите и нивното значење.

Тргувајќи од основната поделба на речниците, можеме да кажеме дека *Македонскиот знаковен речник* доживеа една трансформирана форма од текстуален знаковен речник во *Речник на знаковен јазик на глуви лица*, во кој се презентирани поимите од различните области од животот.

Структурата на *Речникот на знаковен јазик*²² е конципирана во 23 области/поглавја, почитувајќи ги говорните модели што извираат од секојдневната ситуација и животната практика во кое едно глуво лице може да се најде. И тоа:

1. Односи меѓу луѓето
2. Храна и пијалаци
3. Живот и здравје
4. Личности и чувства
5. Интелект
6. Описни гестови
7. Комуникација
8. Општествено уредување
9. Време и годишни времиња
10. Професии и занимања
11. Животна средина
12. Географски поими
13. Патување и транспорт
14. Држави
15. Градови во Република Македонија
16. Математика
17. Војска и оружје
18. Работа и работни односи
19. Религија
20. Спорт и забава
21. Предмети за лична и друга употреба
22. Еднорачна азбука
23. Броеви

Поради фактот што албанската глува популација во Република Македонија го користи македонскиот знаковен јазик, истиот се зема како основа при споредбата со знаковните јазици во Република Албанија и во Република Косово.

---

²² *Македонски речник на знаковен јазик*. 2000. Скопје: Сојуз на глуви и наглуви на Република Македонија, 11.

Секој збор од овој речник е предаден преку фотографија со гест и во писмена форма, во директна, а не во преносна смисла (со преносно значење), но не се презентирани синонимите, како и модели на фрази со кои зборот се објаснува, односно секој поим се става во функција на секојдневното говорно општење, како во многу други речници. Но, доколку глумото лице располага со речничкиот депозит посочен во *Знаковниот речник*, сметаме дека се овозможува непречена комуникација, подобра адаптација и социјализација во општеството.²³

Во таа смисла ќе биде поместена анализата за начинот на создавање на речникот од повеќе аспекти²⁴:

- психолошки редослед на јавување на зборовите,
- лингвистички редослед на видовите зборови,
- социолошки редослед на растењето на речникот.

Согледувајќи ги наведените принципи во целина, може да се каже дека принципот **социолошки редослед на растењето на речникот**, од страна на авторите е респектиран со еден елементарен приод, односно е почитувана потребата за секојдневна комуникација на глумата популација во Република Македонија.

Почитувајќи го **психолошкиот аспект на гестовите**, односно нивната етимологија (коренот), начинот на настанување и значењето што се изразува со движењето на раката, ја откривме поврзаноста на гестовите со конкретната реалност, што подразбира логично сфаќање и паметење на поимите.

Размислувајќи за психолошките карактеристики на *Македонскиот речник за знаковен јазик* заклучуваме дека:

- намалениот број поими во знаковниот речник во однос на целокупниот фонд на зборови во македонскиот стандарден јазик го ограничува гестовниот израз на глумите лица, но создава фундамент за изградување на речници од диференцијален карактер;
- движењето на рацете - гестот, како основна единица на гестовниот говор, е обично пополнет со мимика;

²³ *Fjalori i gjuhës së shenjave*. 2001. Tetovë: Alb-Ass.

²⁴ Јачова, З. Ковачева-Веланоска, О. Каровска, А., 2011. *Разлики меѓу знаковните јазици*. Скопје: Студио Круг, 120-125.

- со гестот е претставен еден поим на ниво на еден збор, а не синтагма или цела реченица;
- гестот е заситен со конкретност, затоа во гестовниот говор нема општи поими (овошје, мебел), туку тие се прикажуваат преку одделни поими (јаболко, маса), со „заедничко“ набројување на сите припадници на тој вид;

Слика 3

- постојат гестови што немаат основа во објектите или во стварноста како „арбитарно договорени знаци“ (колку, каде, ново и др.);

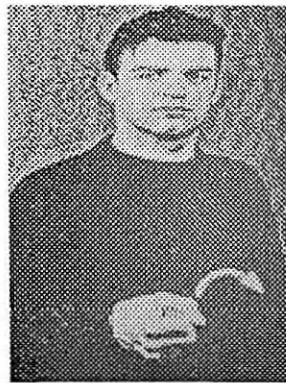
Слика 4

- многу од поимите изгледаат необично, но ако длабоко се анализираат, во себе носат елементи на конкретност (*лага* – се претставува со удар по носот со показалецот настрана, а тоа значи дека не зборува вистина, ја искривува вистината - лаже);

Слика 5

- постојат гестови што се карактеризираат со специфични јазичен синкретизам (еднаквост на формата на различни значења); на пример, со ист гест се означува: готвење, готвач, чекан, кова, сликар, слика. За да можат овие поими да се диференцираат, неопходна е артикулација.

Слика 6

- гестовите се аморфни, односно граматички безлични, без род, број, без промена во времето, значи глаголите се во инфинитивна форма;
- за разлика од зборовите што означуваат цел поим во речникот, деловите на поимот ја преземаат функцијата на целиот збор: *куќа* – се прикажува со гестот што означува покрив (слика 7), *книга* - со отворање и затворање на книгата (слика 8).

Слика 7

Слика 8

- **лингвистичкиот аспект на анализата на *Македонскиот речник на знаковен јазик*** подразбира логичен редослед на видовите зборови, повикувајќи се на низа истражувања што упатуваат на редоследот на граматичките категории во говорот:

1. Именки (1160)
2. Придавки (149)
3. Глаголи (61)
4. Прилози (40)
5. Броеви (26) – како посебно поглавје (XXIII)
6. Заменки (11)
7. Конвенционални поими (9)
8. Предлози (5)
9. Сврзници (5)

7. Албанскиот знаковен речник во Република Албанија²⁵

Во 2005 година во Република Албанија излезе од печат *Албанскиот знаковен речник*. При конципирањето на содржината биле разгледувани три знаковни речници, и тоа *Македонски речник на знаковен јазик*, *Брошура на знаковниот јазик* (Република Косово) и *Книга со знаци* (Република Албанија). Од трите горенаведени книги биле избрани знаците што се употребуваат од страна на глувите лица во Република Албанија.

Поради временскиот рок и недостаток на други извори, посебно внимание им е посветено на знаците од 6 главни теми: *секојдневни знаци*, *семејство и луѓе*, *дои*, *облека*, *храна и тијалаци* и *училиште*.

Во речникот се анализирани 247 знака. Поаѓајќи од фактот дека постои обилна варијација во самиот албански знаковен јазик, така што постојат повеќе знаци за еден поим, во овој знаковен речник опфатени се многу различни алтернативи. Знаците и нивните варијанти се регистрирани и наведена е една реченица како пример за секој знак. Во склоп на албанскиот знаковен јазик (Република Албанија) постои и ЦД на коешто се регистрирани видеоснимки за наведените примери. Многу од албанските знаци се користат со различно значење, тие можат да се разликуваат само при движење на устата што го следи знакот. Овој феномен, исто така, се појавува и во многу знаковни јазици во светот. Од друга страна, нормално е еден збор да има повеќе значења.

- Глувите лица во Република Албанија се научени да комуницираат на начин што воглавно се базира на дактилно објаснување на албанските зборови, ретко го користат знаковниот јазик. Многу од овие знаци потекнуваат од знаците што се користат од страна на заедницата која слуша во Република Албанија. Некои објаснувања со помош на прстите создале знаци што имаат свои граматички правила. Меѓутоа има многу знаци што се појавиле како резултат од честите контакти со другите знаковни јазици.
- Денес, албанскиот знаковен јазик (Република Албанија) интензивно се развива поради фактот што глувите лица стапуваат во чести контакти еден со друг користејќи го знаковниот јазик во различни сфери на интерес.

²⁵ Shoqata kombëtare shqiptare e njerëzve që nuk dëgjojnë. 2005. *Gjuha e shenjave shqipe 1*. Tiranë: Shtëpia Botuese Ilar, 3-4.

- Албанскиот знаковен јазик (Република Албанија) с□ почесто се користи во поголемите градови отколку во руралните средини каде што с□ уште владее користењето на албанските зборови со прсти.
- Исто така, забележана е разлика и во знаковниот јазик на различни хронолошки возрасти.
- Досега, за жал, се покажало дека албанскиот знаковен јазик (Република Албанија) не се користел од страна на родителите кои слушаат за комуницирање со своите глуви деца, што значи дека со објавувањето на овој речник состојбата се сменила.
- Албанскиот знаковен јазик (Република Албанија) бил користен од страна на глувите родители за комуникација со своите деца што слушаат, што значи дека знаковниот јазик е мајчин јазик на овие деца.

8. Албанскиот знаковен речник во Република Косово²⁶

Изготвувањето на знаковниот речник во Република Косово започнало во март 2000 година, базирајќи се на потребата и желбата на вработените во училиштето за глуви лица „Нене Тереза“ во Призрен, со цел да се научи и да се употребува јазикот на знаците. Ова училиште е единственото средно училиште за глуви лица што опфаќа ученици од цело Косово. Првичниот речник на знаковниот јазик во Република Косово содржи 498 знаци од секојдневниот живот. Во јануари 2012 година е издадена нова брошура *Јазикот на косовските знаци*, која е иницирана од страна на Асоцијацијата на глувите на Република Косово и поддржана од страна на Финската асоцијација на глуви и од фондовите на Министерството за надворешни работи на Финска.

Речникот којшто содржи и ДВД е организиран во шест теми, и тоа: *семејство, комуникација, храна, дом, облека и училиште*²⁷. Овој речник ги содржи само основните знаци, кои се наредени според формата на раката, потоа според местото горе-долу. Потоа знаците се групирани во еднорачни знаци, дворачни. ДВД-то се состои од 50 реченици што се преведени на албански јазик. Една мала група зборови имаат и

²⁶ Shoqata kosovare e të shurdhërve 2006. *Broshura e gjuhës së shenjave kosovare*. Prishtinë: Xhad Studio, 3.

²⁷ Shoqata kosovare e të shurdhërve, 2012. *Gjuha e shenjave kosovare 1*, Prishtinë: Koha Group, 6.

варијации со иста форма на раката, но со различно движење. Поради тоа, овие знаци содржат и информација поврзана со различните движења, и тоа со илустрација. Постојат и многу други знаци што не се опфатени во ова издание. Овој речник е составен од страна на работната група на знаковниот јазик, а интервјуирани се 40 глуви лица.

Според извештајот од мај 2010 година за глумите лица во Република Косово, направен од страна на Косовската асоцијација на глуви во соработка со Финската асоцијација на глуви, бројот на глумите лица се движи од 3600 до 8000.

На 29 септември 2010 година, на својата 146-та редовна седница, владата на Република Косово одлучи знаковниот јазик да стане службен јазик. Овој закон е во согласност со Уставот на Република Косово, со Законот против дискриминација, со Националниот план за лицата со посебни потреби и со Конвенцијата на ОН за правата на лицата со посебни потреби.

9. Релевантни истражувања

Според истражувањето за разликите меѓу АЗЈ и БЗЈ на Јачова, Ковачева-Вељаноска и Каровска²⁸ и според истражувањата на Јончиќ-Брадариќ С. и Ивасовиќ В.²⁹, знаковните јазици, како и говорните јазици, водат потекло уште од далечното минато. Тие се развивале паралелно со развојот на говорниот јазик и претрпеле многу историски промени. Затоа, тие денес не претставуваат замена за говорниот јазик, туку самите се јазици во вистинска смисла на зборот. Дека знаковниот јазик не е замена на говорниот јазик покажуваат бројните разлики што постојат меѓу нив. На пример, АЗЈ за разлика од говорниот англиски јазик има поинаков редослед на зборовите, еден збор може да означува цела реченица, немануелните сигнали играат многу важна улога при продуцирањето на знаците и при определувањето на видот на реченицата. Иако структурата на англискиот јазик што се употребува во Америка и оној во Британија е иста, сепак нивните знаковни јазици т.е. АЗЈ и БЗЈ се разликуваат. На пример, мануелната азбука во АЗЈ е еднорачна (дактилологија), додека во БЗЈ е дворачна

²⁸ Јачова, З. Ковачева-Вељаноска, О. Каровска, А., 2008. Разлики меѓу ASL и BSL. *Дефектолошка теорија и практика*, 1-2. Скопје: Филозофски факултет, 41-45.

²⁹ Bradaric-Joncic, S. Ivasovic, V., (Eds.) 2004: *Sign Language, Deaf culture & Bilingual Education*. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, University of Zagreb, Zagreb: Kratis, 165 – 166.

(хирологија). Она што може да се заклучи од истражувањата што се спровеле на оваа тематика е дека мануелната азбука во македонскиот знаковен јазик е слична со онаа на АЗЈ, со таа разлика што ние имаме поголем број знаци поради поголемиот број букви во азбуката. И броевите се разликуваат во својата продукција. Освен по оваа, тие се разликуваат и по продукција на многу други знаци, односно еден исти знак може да има различно место на локација, движење и обликување во АЗЈ и во БЗЈ. Разлики се сретнуваат и кај немануелните сигнали, така што еден исти знак, освен што поинаку се продуцира, може да има и различна фацијална експресија или движење на некој дел од телото. Меѓутоа, можно е и обратното, исти немануелни сигнали да имаат два различни знаци во АЗЈ и во БЗЈ. Ова се само дел од разликите меѓу АЗЈ и БЗЈ, што укажува на фактот дека, иако луѓето од Америка и Британија многу лесно комуницираат со говорниот јазик, тие имаат сосема различни знаковни јазици, кои се развиле независно еден од друг во глумата заедница.

Во своето истражување за разликите меѓу знаковните јазици, Јачова, Ковачева-Вељановска и Каровска³⁰ дошле до следниве заклучоци: во македонската азбука има поголем број букви што не се среќаваат во азбуките на АЗЈ и на БЗЈ, па поради тоа овие мануелни азбуки се разликуваат во својата продукција. Сепак, нашата азбука е еднорачна (дактилологија) и е многу послична со мануелната азбука на АЗЈ, отколку на БЗЈ. Сличноста е очигледна кај следниве мануелни букви: А-А, Б-В, В-В, И-И, Ј-Ј, К-К, О-О, Р-Р, Ф-Ф. Исто така, сличност во формата се јавува и кај различните букви, на пример, македонските мануелни букви С, Ш, Г со буквите од АЗЈ С, W, X. Сепак, илустрираните мануелни азбуки, при продукцијата на некои букви делумно ги имаат имплементирано визуелните карактеристики на буквите од азбуката на државата на која □ припаѓаат. Броевите 1, 2, 4 и 5 во АЗЈ и во БЗЈ имаат слична форма која варира само во однос на свртењата на дланката, додека пак, при продукција на бројот 3 во АЗЈ учествуваат палецот, показателот и средниот прст, а во БЗЈ бројот 3 се продуцира со показалецот, средниот и домалиот прст. Броевите 6, 7, 8, 9 и 10 се разликуваат во начинот на својата продукција. Во МЗЈ броевите од 1 до 5 се продуцираат на ист начин како и во АЗЈ, бројот 6 се разликува и од АЗЈ и од БЗЈ, а броевите 7, 8, 9 и 10 се продуцираат на ист начин како кај една од регионалните варијации, која се среќава во БЗЈ. Доколку се промени една фонолошка категорија на Стокое (локација, облик на раката/рацете и движење), а другите остануваат непроменети, во АЗЈ, БЗЈ и МЗЈ се

³⁰ Јачова, З. Ковачева-Вељановска, О. Каровска, А., 2011. *Разлики меѓу знаковните јазици*. Скопје: Студио Круг, 191.

добива знак со друго значење, само што не се работи за истите знаци, бидејќи АЗЈ, БЗЈ и МЗЈ имаат различни знаци за истите зборови од англискиот и од македонскиот јазик.

На пример, кај АЗЈ со промена на местото на локација од чело на брада од знакот FATHER (татко) се добива MOTHER (мајка), кај БЗЈ со промена на локацијата од чело на нос од знакот UNDERSTAND (разбира) се добива LOVELY (прекрасно), а кај МЗЈ со промена на локацијата од пред стомак во висина на левото рамо од знакот ПУБЛИКА се добива АПЛАУЗ. Со промена на движењето кај АЗЈ од право во кружно движење, од знакот BEEN (биле) се добива OBSESSION (опсесија), кај БЗЈ со промена од кружно во движење кон страна од знакот SWIM (плива) се добива FLAT (рамен), а кај МЗЈ со промена на движењето од право во полукружно надолу од знакот СОВЕТУВАЊЕ се добива знакот ОБРАЗОВАНИЕ. Повеќето од знаците што означуваат ментални активности го имаат инкорпорирано фактот дека менталните активности се одвиваат во главата, па затоа за своја локација ја имаат главата, додека, пак, „говорот на телото“ честопати ја открива нашата емоционална состојба, без разлика од која држава потекнуваме, и затоа дел од знаците што означуваат емоции се лоцирани пред или на телото. Иако поголем дел од споредените знаци различно се продуцираат, во согласност со категориите на Стокое, сепак немануелните сигнали што играат многу важна улога, имаат иста или слична експресија на лицето и на телото. Тоа се потврди и кај АЗЈ, БЗЈ и МЗЈ знаците (HI [здрово], MAD [бесен], AFRAID [се плаши], SORRY [жалам]), при што немануелните сигнали се повеќе присутни и со поголем интензитет, бидејќи со овие знаци се изразуваат емоции. Знаците со иконици форми наликуваат на изгледот на референтот на кои се однесуваат и се слични по својот облик, со мали разлики во движењето (BOOK [книга], BALL [топка], AIRPLANE [авион], TREE [дрво]), па затоа и слично се продуцираат. Истото се однесува и на знаците што укажуваат на тоа што правиме со референтот (BANANA [банана], BABY [бебе], CAR [автомобил]), со тоа што постои мала разлика во обликот на рацете кај знаците на АЗЈ, БЗЈ и на МЗЈ. Знаците, пак, со произволни форми се разликуваат меѓу себе, бидејќи се однесуваат на апстрактни знаци, т.е. не се однесуваат на изгледот на референтот или на она што ние го правиме со него, па поголема е и веројатноста дека различно ќе се продуцираат во различни држави. Иако глаголите GIVE (дава), HELP (помага), BORROW (позајмува) и FOLLOW (следи) делумно се разликуваат во начинот на своето продуцирање, кај нив е присутна карактеристиката на насоченост, па затоа можеме да кажеме дека овие глаголи и во АЗЈ, БЗЈ и во МЗЈ □ припаѓаат на групата насочени глаголи. Заменките во АЗЈ, БЗЈ и

во МЗЈ, делумно се разликуваат, така што таа разлика е поочигледна во продукцијата на личните заменки за множина во МЗЈ, каде што при продукцијата на заменките сите прсти се исправени, додека, пак, во АЗЈ и БЗЈ е исправен само показателот. Знаците за време во АЗЈ, БЗЈ и во МЗЈ ја следат „временската линија“, т.е. минатото се продуцира зад десното рамо (PAST [минато], YESTERDAY [вчера]), кога се зборува за нешто што се случува во сегашноста, знаците се продуцираат веднаш пред нашето тело (NOW [сега]; TODAY [денес]), а нешто што ќе се случи во иднина, во просторот пред нас (TOMORROW [утре]). Сето тоа е поврзано со сфаќањето дека минатото веќе поминало, а иднината е онаа што е пред нас, што допрва следува. Меѓутоа, иако овие знаци имаат иста локација, некои од нив се разликуваат во однос на другите категории (облик и движење). *Wh*-прашалните зборчиња во АЗЈ, БЗЈ, односно *кој*-прашањата во МЗЈ се разликуваат по локацијата и по обликот на раката/рацете, движењето, но не и по немануелните сигнали. Редоследот на знаците кај знаковните јазици е многу флексибилен, така што во АЗЈ, БЗЈ и во МЗЈ може да се користи стандардниот редослед, како во англискиот и во македонскиот јазик, а тоа е: субјект, глагол и објект (TOM READ NEWSPAPER – [ТОМ ЧИТА ВЕСНИК]). Исто така, често користена комбинација е истакнување на темата по која следува ОБЈАСНУВАЊЕТО ШТО СЕ ОДНЕСУВА НА ТЕМАТА (PARTY – WHEN IS? [ЗАБАВАТА – КОГА Е?]). Темата може да биде и прилог, именка и слично, и с□ додека не се промени темата на разговор, таа не мора да се нагласува во секоја наредна реченица. Доколку постои индикатор за време, тој вообичаено се продуцира на почетокот на реченицата, па потоа следува темата или субјектот, па, доколку има, придавки и потоа акцијата, т.е. глаголот (LATER EVENING MOVIE ME GO) [ПОДОЦНА ВЕЧЕР ФИЛМ ОДИМЕ]). Прашалните и негативните реченици во АЗЈ, БЗЈ и во МЗЈ покажаа голема флексибилност. *Wh*-прашањата во АЗЈ и БЗЈ, освен прашалниот *wh*-знак, кој може да биде и на почетокот и на крајот од прашањето, се придружени и со немануелен сигнал, кој се состои од спуштени и набрани веѓи, главата малку закосена, телото малку напред с□ додека не се добие одговор. Немануелниот сигнал може да е присутен за време на целото прашање или, пак, само на дел од прашањето. Истото се среќава и во прашалните реченици од МЗЈ. Кога станува збор за прашања кои бараат Yes/No (да/не)-одговори во АЗЈ и БЗЈ, тогаш нема прашално зборче, туку немануелниот сигнал, кој се состои од подигнати веѓи, подотворени очи, подигнати рамена, укажува на тоа дека станува збор за прашална реченица. Негативните реченици можат да содржат мануелен знак „NOT“ (не), но исто така тие можат да содржат и само

немануелен сигнал за негација, кој се состои од вртење на главата од една на друга страна и малку собрани и спуштени веѓи. Овој немануелен знак може да се продуцира симултано со другите знаци што се дел од негативната реченица. Значи, постојат повеќе начини на продуцирање на прашални и негативни реченици, и тие се сретнуваат и во АЗЈ, БЗЈ и во МЗЈ, иако се разликуваат во продуцираните знаци во согласност со категориите на Стокое.

Во едно друго истражување на Јачова и Каровска³¹, кое се базира на Психолошките основи на АЗЈ, МЗЈ и СЗЈ, цел на истражувањето било да се направи компаративна анализа на психолошката основа на знаците од АЗЈ, МЗЈ и СЗЈ во областа на иконичноста, религијата и емоциите. Во основата на секој знак постои длабока психолошка основа, која се базира на реалноста на самата содржина. Направена е компарација на различните знаковни јазици за да се покаже дека визуелната компонента на знаците овозможува директно искуство и јасност на информацијата. Според ова истражување, иконичните знаци се однесуваат на формата на референтниот и иконичниот знак, кои посочуваат на дејствата што се продуцираат слично на сите три знаковни јазици со мали разлики во движењата, затоа што знаците директно упатуваат на референтот и на дејството што се презема. Знаците од областа на религијата имаат иконична компонента што произлегува од фактот дека знаците се продуцираат врз основа на аспектот на референтот кој лесно може да се идентификува. Ова, исто така, се однесува на знаците што означуваат емоционална состојба, при што немануелните сигнали ја утврдуваат сличноста помеѓу знаците. Кога се креира еден иконичен знак во одреден знаковен јазик, се преземаат одредени прототипични аспекти на објектот и потоа се креира знакот. Ова, исто така, се однесува на знаците од областа на религијата и емоциите, затоа што оптичката перцепција на светот околу нас е основа на која се презема суштината и се формира знакот од страна на глумите лица. Знаците се базираат на оптичките импресии и ја покриваат суштината на објектот што го претставуваат. Знакот се состои од целината на психолошкото искуство на објектот и неговото изразување.

Во едно од своите истражувања Јончиќ-Брадарик С. заклучила дека знаковниот јазик што бил користен во минатото во спонтана знаковно-орална комуникација не

---

³¹ Jachova, Z. Karovska, A., 2011. *Psychological basis of American, Macedonian and Serbian Sign Language*. Specijalna edukacija i rehabilitacija danas. Beograd, 17.

претставувал целосен јазичен состав, бидејќи во себе не содржел граматички форми³². Денес, со помош на многубројните лингвистички, невролингвистички истражувања и со помош на разните мануелни сигнали при самата продукција на знакот, се добиваат информации како е организирана продуцираната реченица, односно се добиваат информации за нејзините граматички обележја.

Емори К. вршела истражување што се темелело на проблематиката – структура на знаците³³. Од своето истражување таа извлекла заклучок дека како говорните така и знаковните јазици имаат свои засебни лексички категории, како именки, глаголи, придавки, предлози и заменки. Според Емори К., разликата во одреден говорен – знаковен јазик била во начинот на формулирање на исказите и на речениците. Пример: во говорниот јазик, сложените реченици се формираат така што се додаваат разни префикси и суфикси на зборовите, додека во знаковниот јазик тие се оформуваат со помош на процес во кој одреден знак е проследен со понатамошни движења и во просторот.

Едно од многуте истражувања поврзани со знаковниот јазик е истражувањето на Томи Жантунен и Ритва Такинен. Тие во своето истражување ја истражувале проблематиката наречена *знаковен слог*.³⁴ Главна цел им била да ја посочат природата и улогата на слогот во знаковниот јазик, посебно во АЗЈ. Тие заклучиле дека, иако не постои една единствена дефиниција за знаковниот слог, тој би можел да се дефинира како „единица што постои само во некои нивоа на менталните активности на оној што зборува“.

Друго истражување, кое исто така е важно да се спомне, е истражувањето на Марина Милковиќ, Сандра Брадариќ-Јончиќ и Рони Вилбур за *Редот на зборовите во хрватскиот знаковен јазик*³⁵, кое е направено за речениците со кои се раскажува, извадени од кратки приказни. Целта на ова истражување е да се утврдат правилата за редувањето на зборовите во реченица во хрватскиот знаковен јазик (ХЗЈ): да се утврди

---

³² Јончиќ Брадариќ С., 2000. *Manualna Komunikacija Osoba Oštećena Sluha*. - Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Zagreb: Kratis, 123.

³³ Emmorey, K., 2002. *Language, Cognition, and the Brain*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 14

³⁴ Jantunen, T. Takkinen, R., 2010: *Sign Languages*. New York: Cambridge University Press, 312.

³⁵ Milković, M. Bradarić-Jončić, S. & Wilbur, R.B., 2007. *Information status and word order in Croatian sign language*, *Clinical Phonetics and Linguistics* 21, Zagreb: University of Zagreb, 1007-1017.

основниот ред, факторите што влијаат во промената на редот на зборовите, како и интеракцијата на немануелните знаци од лицето и редот на зборовите. Резултатите од истражувањето покажуваат дека основниот ред на зборовите во ХЗЈ: субјект - предикат - објект (СПО), е како во говорниот хрватски јазик. Основниот ред на зборовите може да варира во зависност од различните фактори: реверзибилноста на аргументите и видот на глаголите во реченица, потоа од просторниот однос на аргументите, контрастниот фокус и од статусот на инфомрацијата, како што е тоа и во другите знаковни јазици. Немануелните знаци што се јавуваат имаат значајна прагматичка улога, а можат да имаат и синтаксичка улога. Со ова истражување е утврдено дека ХЗЈ има сопствени граматички правила, кои се различни од оние во говорниот јазик.

Во истражувањето на Пени Бојс-Брајм, Елена Пизуто и Вирџинија Волтера³⁶ за интерпретација на знаците од страна на членови (кои слушаат и глуви лица) од различни култури, се опишуваат и се дискутира за две поврзани студии врз основа на податоците од еден европски проект, во кој од глумите учесници и од учесниците кои слушаат од шест европски земји (Англија, Холандија, Данска, Швајцарија, Португалија и Шпанија) беше побарано да го погодат значењето на 40 снимени знаци од италијанскиот знаковен јазик, знаковен јазик што тие не го знаеле.

На ова истражување му претходело друго истражување, според кое за Италијанците кои не користат знаковен јазик, значењето на 20 од овие 40 знаци од италијанскиот знаковен јазик се „високотранспарентни“, додека другите 20 се нетранспарентни или неразбирливи. Целта на првата студија за која се дискутирало била да се утврди дали знаците на италијанскиот знаковен јазик за кои било утврдено дека се транспарентни за Италијанците кои слушаат или се глуви, се исто така слично транспарентни за глумите лица или лицата кои слушаат од други земји, дали знаците од италијанскиот знаковен јазик за кои било утврдено дека се нетранспарентни или неразбирливи за Италијанците кои слушаат или се глуви, се исто така неразбирливи за глумите лица или лицата кои слушаат од други земји. Според податоците собрани во ова истражување, некои од гестовите се „универзално разбирливи“, додека другите се разбирливи само во одредени култури. Заклучоците од ова истражување покажале дека постојат општи стратегии што придонесуваат во значењето на одделни гестови.

---

³⁶ Boyes-Braem, P. Pizzuto, E. Volterra, V., 2002. Interpretation of signs by (hearing and deaf) members of different cultures In: Schulmeister, R. Reinitzer, H. (eds.), 2002. *Progress in Sign Language Research. In honor of Siegmund Prillwitz*, Hamburg: Signum, 187-220.

Ванг Сју дава синхронизирана лексичка споредба на кинескиот знаковен јазик (КЗЈ) и тајландскиот знаковен јазик (ТЗЈ) со цел одредување на сличностите или разликите помеѓу нив.³⁷ Оваа споредба е базирана на модифицирана верзија на Свадеш-листата на Вудвард (1993 година). Тоа е листа на најчести зборови, основни во повеќето јазици, а служи за изнаоѓање можни сродности за одредување на генетската поврзаност помеѓу знаковните јазици. Основата на КЗЈ и ТЗЈ беше појдовна точка за споредба. Понатамошните истражувања се задлабочија во дијахронските прашања, откако јазичарите подобро ќе го разберат историскиот развој на КЗЈ и ТЗЈ. Со оваа теза се анализира споредбата на Вудвард (1993 година) за источно и јужноазискиот знаковен јазик (КЗЈ и ТЗЈ не биле споредени) и споредбата на Меки и Кенеди (2000) на АЗЈ, БЗЈ АЗЈ (австралискиот знаковен јазик) и НЗЗЈ (новозеландскиот знаковен јазик). Споредбата покажала дека Вудвард (1993 година) немал јасен критериум за споредба на знаковниот јазик, но и пристапот на Меки и Кенеди се одликувал со проблеми во однос на петтата категорија „останато“ (дополнително на 4 фонолошки параметри за локација, движење и ориентација). Студијата прави разлика кај знаците со „една“ и со „две“ раце, особено кога два знака бараат различно толкување со рацете. Во новиот модел за лексичка споредба, базирана на пристапот на Меки и Кенеди, се предлага вклучување на мотивација на иконишна игра. Ова е нагласено во новиот модел како клучен фактор за одредување на односот помеѓу два неидентични знака, земајќи предвид и дополнителни компоненти, имено четирите фонолошки параметри на *tab* (локација), *dez* (ракување), *sig* (движење), и *ori* (ориентација на дланките). Иконишната природа на знаците во раниот период на истражување, беше потценувана поради обидот да се докаже дека знаковните јазици се „вистински“. Фактот дека некои јазици се мотивирани јазици од менталните слики на човечкото битие, од општеството и од културата, Тауб (2001), предложил неколку иконишни уреди што се сметаат за видови на иконишните знаци во АЗЈ. Со вкупно 11 пара знаци, вклучувајќи ги и сложените знаци што беа исклучени од споредба во оваа студија, резултатот на лексичката споредба на останатите 89 пара знаци кај КЗЈ и ТЗЈ, со употреба на новиот модел се: 11 идентични знака, 22 слични знака, и 56 различни знака. Сличните знаци и различните знаци исто така беа проучувани во однос на шесте шаблони од новиот модел. Ако се употреби модификуваната Свадеш-листа, се поставува прашањето дали постојат

³⁷ Wang Xu, B.A., 2006. *A comparison of Chinese and Taiwanese sign languages: towards a new model of sign language comparison*, Master thesis, [pdf] The Ohio State University, 120. http://people.cohums.ohio-state.edu/chan9/ling/theses/xu-wang_2006_ma.pdf [Accessed 05. 03. 2013]

идентични и слични знаци во КЗЈ и ТЗЈ што можат да се искористат за утврдување на постоењето генетски однос и дали овие знаци се главно резултат на меѓусебното позајмување знаци. Прашањето нема одговор. Малиот број *идентични* и *слични* знаци (вкупно 33 од 89 знака) укажува на веројатноста дека КЗЈ и ТЗЈ не се поврзани јазици.

Во своето истражување, истражувачите Кинда ал Фитјани и Карол Паден дошле до заклучок дека традицијата на ендогамија во арапскиот свет, која води до високи стапки на генетска глупост, најверојатно има долга историја на знаковни јазици во регионот. Резултатите од оваа студија покажаа дека многу од овие знаковни јазици се различни јазици, а не дијалекти, и историски се неповрзани. Ова претставува единствена географија на знаковни јазици, за разлика од ситуацијата на Запад. Тоа може, сепак, да се изедначи со наодите на Вудвард (1991 година) за знаковните јазици што се користат во Костарика, каде што нашол неколку различни јазици помеѓу бројните локални индијански села во овој крај. Конечно, клучното прашање во лексиколошката статистика на знаковниот јазик е дали два неповрзани знаковни јазика имаат поголем заеднички речник отколку кои било два неповрзани јазика. Во нашата споредба ние наидовме на знаковни јазици од регионот на Блискиот Исток каде што два географски оддалечени знаковни јазика можат да имаат малку поголема сличност во споредба со два неповрзани јазика, што укажува дека постои нешто вродено во визуелно-гестуалните модалитети на знаковните јазици што ја предиспонираат нивната сличност. Можеби токму поради ова, знаковните јазици во регионот, кога одблиску ќе се анализираат, може да се чинат слични, но сепак тие паѓаат под прагот на мерлива сличност.³⁸

Во едно од своите лексичко-компаративни истражувања, Су и Таи³⁹ заклучиле дека иконичноста на знаците во знаковниот јазик треба да биде целосно земена предвид, со исклучок кога се изучува нивната историска поврзаност. Истражувањето било спроведено со помош на листата од 200 зборови на Свadesh.

---

³⁸ Al-Fityani, K. and Padden, C., 2006. *A Lexical Comparison of Sign Languages in the Arab World*, The 9th. Theoretical Issues in Sign Language Research Conference, Florianopolis, Brazil, December R. M. deQuadros (ed.). Editora Arara Azul. Petrópolis/RJ. Brazil [pdf] San Diego: Department of Communication University of California, 12 <http://www.editora-arara-azul.com> [Accessed 05.03.2013]

³⁹ Su – fen, S. Tai, H. – Y. J., 2009. *Lexical Comparison of Signs from Taiwan, Chinese, Japanese, and American Sign Languages: Taking Iconicity into Account*, Taiwan - The Taiwan Institute for the Humanities, National Chung Cheng University, 149.

Истражувачот Хоуп М. Хурлбат, во своето истражување дошол до заклучок дека врз основа на листата за споредба на зборови, постои сомнеж дека непалскиот знаковен јазик е јазикот на избор за глувите во Непал. Во прилог на непалскиот знаковен јазик, постојат најмалку три други знаковни јазици во Непал: знаковен јазик џанкот (Jhankot), знаковен јазик јумла (Jumla) и знаковен јазик гандрук (Ghandruk). Најмалку два од овие три знаковни јазици нашироко се користат во селата за секојдневна комуникација помеѓу глувите, како и за комуникација со оние што слушаат. Во Непал постои еден национален знаковен јазик (НпЗЈ). Непалскиот знаковен јазик е под влијание на други знаковни јазици, како индискиот знаковен јазик (ИЗЈ), британскиот знаковен јазик (БЗЈ) и американскиот знаковен јазик (АЗЈ). Најголемо влијание има индискиот знаковен јазик, бидејќи Индија е во непосредна близина на Непал.⁴⁰ сличност

Во своето истражување, истражувачите Карла Фарот, Дијана Делицер, Анди Итух и Стив Паркхурст дошле до заклучок дека врз основа на двете лексички споредби и пилот-тестот за разбирливост, МЗЈ (мексиканскиот знаковен јазик) е крајно различен од АЗЈ (американскиот знаковен јазик). Тие се два различни јазици и корисниците на МЗЈ и АЗЈ не можат да го разберат знаковниот јазик едни на други без, всушност, да го научат. *Нашето лично искуство покажа дека овие наоди сосема се согласуваат.* Тие се обиделе во Мексико да го искористат АЗЈ додека во САД се обиделе да го искористат МЗЈ, *и во двата случаи употребата на различните знаковни јазици се покажа забавна, меѓутоа и целосно неразбирлива за корисниците на спротивниот знаковен јазик.*

МЗЈ е посебен и целосен јазик. Тој е различен од другите знаковни јазици, како што е АЗЈ, а е различен и од националниот говорен јазик - шпанскиот. Исто така, постојат голем број глуви и наглуви лица меѓу кои повеќето се еднојазични, односно го употребуваат само МЗЈ. Ова значи дека АЗЈ и шпанскиот јазик не се соодветни за целосна комуникација во заедницата на глувите во Мексико, во која било форма (видеозаписи или личен контакт). Постои извесна регионална варијација во МЗЈ, како и некои варијации меѓу верските, возрастните и образовните класи (групи). Оваа варијација можеби ќе треба да се испита подетално. Сепак, повеќето од доказите

---

⁴⁰ Hurlbut, H. M., 2012. *A Lexicostatistic Survey of the Signed Languages in Nepal - Electronic Survey Report SIL International* [pdf] : <http://www.sil.org/silesr/2012/silesr2012-021.pdf>, 13. [Accessed 05.03.2013]

укажуваат на висок степен на сличност, за разлика од регионалните варијации кои можат да се најдат во англискиот јазик што се користи во Америка или шпанскиот јазик што се користи во Мексико.⁴¹

Во својата студија, Силва Тенрисара Пертиви Исма ја истражува врската помеѓу видовите знаковни јазици користени во Џакарта и Џогџакарта на лексичко и на граматичко ниво. Споредбата на двата вида знаковни јазици од лексичко-статистички пристап укажува дека тие, иако различни, припаѓаат на исто јазично семејство. Резултат на Свадеш-споредбената листа ги потврдува прелиминарните наоди на Вудвард (2011 година) дека овие два знаковни јазика се од исто јазично семејство. Тоа значи постоење на повеќе различни знаци во дополнителната зборовна листа на податоци во однос на листата на Свадеш. При користење на знаковна комуникација еден на еден, споредбата открива дека двата вида знаковен јазик се оддалечуваат повеќе и повеќе во однос на лексичките знаци, т.е. тие стануваат сè поразлични со текот на времето. Ако се спореди редоследот на зборовите во реверзибилните и неререверзибилните реченици кај двата вида, се забележуваат значителни разлики. За неререверзибилните и реверзибилните реченици, ППГ (подмет-предмет-глагол) зборовниот редослед е најчестиот ред кај знаковниот јазик во Џогџакарта. Што се однесува за знаковниот јазик во Џакарта, ППГ (подмет-глагол-предмет) е најчест редослед во реверзибилните реченици, додека во неререверзибилните реченици, редоследот има тенденција да биде послободен. Со ова се поткрепува лексичката споредба дека видовите знаковни јазици во Џакарта и Џогџакарта се различни јазици. Од 73-те докази, со овие два дела се заклучува дека треба да се именуваат како џакарта и џогџакарта-знаковен јазик, соодветно. Во оваа студија учествувале само 4 корисници на знаковен јазик и е ограничена поради малиот број елементи. Во оваа студија, истражуван е попреферираниот склоп на редослед на зборовите во реверзибилните и неререверзибилните реченици. Во текот на анализата се забележани неколку интересни граматички феномени, на пример, дали конструкциите кај кои предметот во реченицата е на прво место е навистина прифатлив и во двете варијанти и дали тие резултираат од тематизација (поставување на темата/предметот на прво место). Овие

---

⁴¹ Faurot, K. Dellinger, D. Eatough, A. Parkhurst, S., 1999. *The identity of Mexican sign as a language, Electronic Survey Report SIL International* [pdf], Summer Institute of Linguistics, 3 <http://www.sil.org/mexico/lenguajes-de-signos/G009i-Identity-mfs.pdf> [Accessed 05. 03.2013].

области се можни насоки за идните истражувања во граматиката на двата знаковни јазици.⁴²

Истражувачите Расел Р. Алдерсон и Лиса Џ. Мекенти-Аталијанис, анализирајќи ја лексичката сличност помеѓу ДЗЈ и ИЗЈ дошле до заклучок дека 60% од знаците се артикулирани и во ДЗЈ и ИЗЈ со користење на главната зборовна листа. Овој процент е далеку повисок од оној што беше предвиден од информаторите/испитаниците. Пократката листа со 30 члена, составена само од зборови што означуваат држави, укажа на склоноста за многу повисок степен на лексичка сличност од другите семантички категории. Дури и кога неповрзаниот знаковен јазик БЗЈ беше искористен за споредба на знаците за овие поими, резултатите сè уште беа високи. Со ова се потврдува хипотезата дека знаците за држави се со тенденција да се стандардизираат во современа употреба (и секако меѓу глувите и наглувите лица во европските заедници) и доказ за постоење методолошки импликации за вклучување знаци за државите во листи, а со цел лексички споредби на европските знаковни јазици. Во согласност со лексичко-статистичката класификација на јазици, дадена од Кроули (1992), Гудшински (1956), Меки и Кенеди (2000) и Паркхурст и Паркхурст (2003), двата вида во оваа студија претставуваат различни јазици, но се поврзани и припаѓаат на исто јазично семејство. Ова, секако, не е без листа на потенцијални ограничувања и според Меки и Кенеди (2000), овој модел е контроверзен. Диксон ја доведува во прашање валидноста на претпоставената разлика помеѓу наводното „јадро-речник“ (јадро на зборовниот фонд), кое се однесува поинаку од несуштинскиот речник/зборовен фонд, дека лексиконот на сите јазици се заменува со постојана брзина, па дури и дека генетските или контактните врски можат да се утврдат само од лексичките студии. Според Вол, тие се релативно „меѓусебно компатибилни и веројатно се поклопуваат“ поради иконичноста, еднообразноста во просторната синтакса и можноста на корисниците да ги искористат гестовите при разговор со корисник на друг (знаковен) јазик. Уште еден фактор, кој не е елабориран во овој труд, но има потреба од истражување во студијата на знаковниот лексикон, е оној на иконичноста: идентификацијата на знаци што можат да бидат икони во еден јазик, но не и во друг (или еднакво иконични, но различно реализирани); земањето предвид на нивното вклучување во зборовни листи и на нивното влијание врз резултатите допрва треба да биде целосно проценето и определено. Класификација на знаците како

⁴² Pertiwi, S. T. ISMA, 2012. *Signing varieties in Jakarta and Yogyakarta: Dialects or separate languages*-Master thesis, The Chinese University of Hong Kong, 72
http://www.cuhk.edu.hk/lin/new/doc/ma_papers/macla/Silva_2011-12.pdf [Accessed 05.03.2013]

„слични“, како и во другите претходни студии, дискретно е определена, т.е. ако знаците делат два заеднички параметра, а се разликуваат по трет, биле класифицирани како „слични“. Како заклучок, оваа студија го дава првиот емпириски доказ за сличноста помеѓу лексиконот на ИЗЈ и ДЗЈ.⁴³

Во истражувањето на Хоуп Е. Морган и Рејчел И. Мејбери се врши анализа на КЗЈ, која укажува на фонотактичките ограничувања на знаците со употреба на две раце, овозможувајќи повеќе различни увиди во младиот и недоволно опишан јазик - кенискиот знаковен јазик. Тестирани се три различни пристапи кон рестрикции на форми со раката во знаковниот тип 3 и откриена е силна тенденцијата на формите со раката во универзалната необележана група на знаци во оваа средина. Останатите знаци не можат да се сметаат за подјазично специфично необележана група знаци, но сите се усогласени до ограничувањето за заеднички ознаки со двете раце.

Откриена е фонотактичка предност во КЗЈ за една дијада во типичните знаци. И на крај, покажано е дека КЗЈ обезбедува нови докази за оригиналниот изглед на Батисон за растењето на нивоата на сложеност во комбинаторните пермутации на двата артикулатори. Последното прашање е зошто КЗЈ треба да има развиено такви силни фонотактички ограничувања во однос на другите знаковни јазици. Како што покажува случајот на знаковниот јазик во Никарагва, структурата на јазикот може неверојатно да се промени со секоја нова генерација (Сенгас и другите). Брзата појава на сублексичка структура во КЗЈ, како што е откриено со оваа анализа, покажува дека големината на јазичната заедница, интеракциите со луѓето надвор од семејството или селото, кумулативните промени што настануваат низ повеќе генерации може да се водечки фактори; како што се важни за знаковниот јазик и лингвистиката така се важни и за еволуција на јазикот.⁴⁴

Во својот дисертациски труд, Давид Гилберт Квинто-Позос, Б.С., М.А. дошол до заклучок дека производството на јазик кај неколку глуви поединци кои живеат во заедниците каде што често норма е повеќејазичната употреба на јазикот, не е иста како во останатите заедници. Глувите корисници на знаковниот јазик исто така можат да користат елементи на шпански и англиски јазик и други стратегии за комуникација кои се засноваат на гестикулации. На пример, постојат области во коишто глуви лица што

⁴³ Aldersson, R. R. & McEntee-Atalianis, J. L., 2007. *A Lexical Comparison of Icelandic Sign Language and Danish Sign Language*. BISAL vol.2, London: Birkbeck University of London, 143.

⁴⁴ Morgan, E. H. & Mayberry, I. R., 2012. *Complexity in two-handed signs in Kenyan Sign Language: Evidence for sublexical structure in a young sign language*, *New Methodologies in Sign Language Phonology*. University of California San Diego: John Benjamins Publishing Company, 147-174.

користат МЗЈ, АЗЈ и други комуникациски уреди, комуницираат често. Тоа е случај и во двете погранични области Ел Пасо и долината Тексас, кои беа во фокусот на оваа студија. Производството на јазикот од страна на учесниците во овие примероци може да се опише како течен и природен и покрај фактот дека корисниците на знаковните јазици мешаат елементи на МЗЈ (мексикански знаковен јазик), АЗЈ, шпански, англиски и гестикулации. Од овие описи можеме да правиме споредба на контактниот феномен со знаковен јазик и контактниот феномен со говорен јазик. Контактот помеѓу МЗЈ и АЗЈ открива неколку извори на сличност помеѓу двата јазика и помеѓу гестуралните уреди што се користат кај овие јазици. Некои контактни феномени на знаковен јазик се паралелни на оние опишани за контактот кај говорниот јазик. Резултатите, исто така, открија различни стратегии кои двојазичните корисници на знаковните јазици кои ги користат за појаснување во ситуации на контакт.⁴⁵

---

⁴⁵ Quinto, P. D. G. B.S. M.A., 2002. *Contact Between Mexican Sign Language and American Sign Language in Two Texas Border Areas*, Doctor Dissertation [pdf]. The University of Texas, 189. http://pubman.mpdl.mpg.de/pubman/item/escidoc:406590:3/component/escidoc:406589/contact_quintopozos2002_s.pdf [Accessed 05. 03. 2013]

II. Методологија на истражување

---

1. Предмет на истражување

Ова истражување е насочено кој анализа на структурата на знаците што се продуцираат при употребата на албанскиот знаковен јазик во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово. Во таа насока, предмет на ова истражување е:

„да се направи компаративна анализа на структурата на албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово“.

2. Цел на истражувањето

Целта на ова истражување е да се утврди структурата, сличностите и разликите на знаковните јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово во согласност со категориите на Стокое.

3. Задачи на истражувањето

1. Да се презентира и да се анализира мануелната азбука на знаковниот јазик во Република Македонија.
2. Да се презентира и да се анализира мануелната азбука на знаковниот јазик во Република Албанија.
3. Да се презентира и да се анализира мануелната азбука на знаковниот јазик во Република Косово.
4. Да се утврдат разликите меѓу мануелната азбука на знаковниот јазик во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово.
5. Да се добијат знаења за начинот на продукција на броевите и да се направи разлика меѓу нив (Република Македонија, Република Албанија и Република Косово).

6. Да се анализира и да се утврди морфолошката структура на знаковните јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово.
7. Да се направи компарација на структурата на продуцираните знаци во знаковниот јазик во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово.

4. Хипотези на истражувањето

X_0 – Се претпоставува дека постојат разлики во структурата на албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово врз основа на категориите на Стокое (локација, облик на рака/раце, движење), со оглед на фактот дека се користи идентичен говорен јазик.

X_1 – Се претпоставува дека постојат разлики меѓу мануелните азбуки во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово.

X_2 – Се претпоставува дека броевите во албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово се продуцираат различно.

X_3 – Се претпоставува дека знаците што означуваат емоции се продуцираат на сличен начин во сите три знаковни јазици.

X_4 – Се претпоставува дека знаците што означуваат ментални активности во албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово се продуцираат во пределот на главата.

X_5 – Се претпоставува дека не постојат разлики во немануелните сигнали како составен дел на прашалните знаци и знаците што означуваат емоции во албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово.

X_6 – Се претпоставува дека во албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово знаците со иконични форми наликуваат на изгледот на референтот на кој се однесуваат.

X₇ – Се претпоставува дека заменките во албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово се продуцираат на ист начин.

X₈ – Се претпоставува дека знаците за време во албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово ја следат временската линија.

X₉ – Се претпоставува дека во албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово прашалните знаци се продуцираат на ист начин.

5. Методи на истражување

Како главна истражувачка метода се употреби *компаративната метода*. Со помош на оваа метода можат да се добијат научни сознанија што имаат универзално значење. Според проф. д-р Душан Савиќевиќ, фазите на компаративното истражување се:

1. **Интуитивна фаза**, чија суштина е да се пронајде врската најмалку меѓу два елемента или аспекта што се истражуваат.
2. **Дескриптивна фаза**, која означува потрага по податоци што обезбедуваат понатамошна дескрипција на еден од елементите.
3. **Аналитичко-експликативна фаза**, која подразбира редуцирање на добиените податоци на нивните делови, а потоа се врши анализа на тие податоци со цел да се утврдат сличностите и разликите помеѓу нив.
4. **Компаративната фаза** опфаќа поставување на заеднички деноминатори заради утврдување на сличностите и разликите помеѓу испитуваните феномени.
5. **Предикативна фаза**, која се однесува на антиципација на резултатите.

III. Анализа на резултатите

1. Анализа на еднорачната азбука

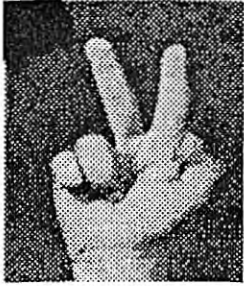
Македонија	Албанија	Косово
A		
 <p data-bbox="21 913 428 1174">Затворена тупаница при што прстите на раката се свртени кон дланката, додека издолжениот палец стои потпрен до показалецот.</p>	 <p data-bbox="449 913 863 1119">Затворена тупаница при што прстите на раката се свртени кон дланката, додека палецот стои пред показалецот.</p>	 <p data-bbox="885 913 1292 1174">Затворена тупаница при што прстите на раката се свртени кон дланката, додека издолжениот палец стои потпрен до показалецот.</p>
B		
 <p data-bbox="21 1720 428 1915">Рамна дланка при што прстите се исправени, додека палецот е издолжен и го допира показалецот.</p>	 <p data-bbox="449 1720 863 1915">Рамна дланка при што прстите се исправени, додека палецот е искривен и ја допира дланката.</p>	 <p data-bbox="885 1720 1292 1915">Рамна дланка при што прстите се исправени, додека палецот е искривен и ја допира дланката.</p>

Македонија

Албанија

Косово

С

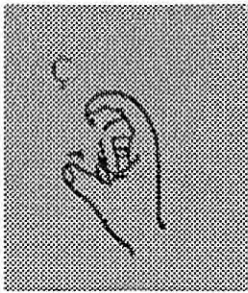
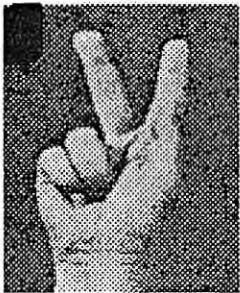

Показалецот и средниот прст исправени нагоре и разделени, додека палецот во страна, да наликува на кириличната буква Ц.

Сите прсти се полусвиткани и заедно со палецот создаваат полукруг.

Сите прсти се полусвиткани и заедно со палецот создаваат полукруг.

Ѕ

Показалец и среден прст исправени нагоре и разделени, палец поставен врз показалецот, да наликува на кириличната буква Ѕ.

Палецот и показалецот свиткани во полукруг ја прават буквата С, а другите прсти се свиткани во дланката, така што показалецот прави неколку движења горе-долу.

Палецот и показалецот свиткани во полукруг и сочинуваат изглед на буквата С, при тоа другите прсти се свиткани во дланката, така што палецот и показалецот прави неколку движења горе-долу.

Македонија

Албанија

Косово

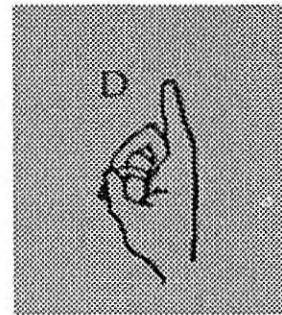
D

Затворена тупаница, прстите на раката се собрани кон дланката, палецот го допира показалецот во средина.

Палецот и показалецот свиткани и прават круг додека останатите прсти се исправени, така што раката ја следи формата на латиничната буква *d*.

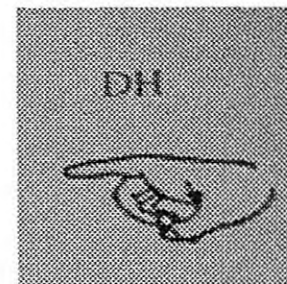
Показалецот исправен додека останатите прсти се свиткани и со палецот прават круг, така раката ја следи формата на латиничната буква *d*.

DH

Не постои знак

Палецот е исправен вертикално, додека другите прсти се искривени и се допираат со палецот.

Показалецот исправен, додека останатите прсти се свиткани и со палецот прават круг, раката прави лик на латиничната *d*.

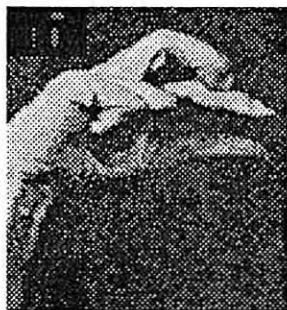

Македонија

Албанија

Косово

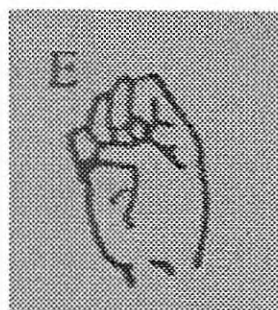
Е

Палецот, показалецот и средниот прст ја прават малата буква е, средниот прст со јаготката е врз показалецот, домалиот и малиот прст ја допираат дланката.

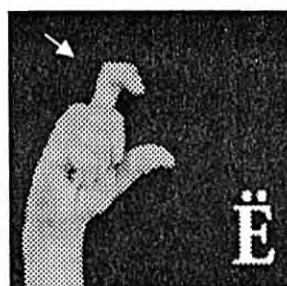
Малиот, домалиот и средниот прст се свиткани, додека показалецот е искривен формирајќи С-рака.

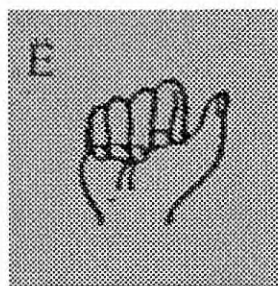
Сите четири прсти се свиткани кон дланката, на кои е поставен палецот, така што прстите се потпираат на палецот.

Ë

Не постои знак

Малиот, домалиот и средниот прст се свиткани, а показалецот е искривен формирајќи С-рака, при тоа показалецот прави кратко движење горе-долу.

Сите четири прсти се свиткани кон дланката, додека палецот е исправен вертикално.

Македонија

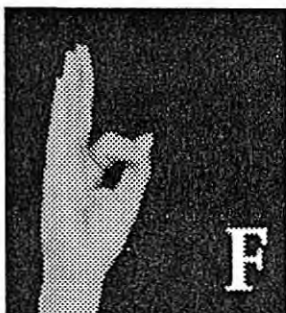
Албанија

Косово

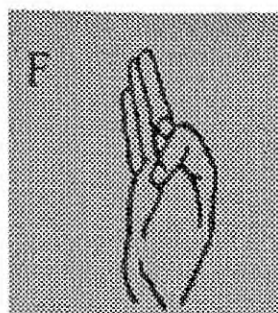
F

Показалецот е свиткан и заедно со палецот формираат круг, додека останатите прсти се испружени нагоре и заедно ја формираат кириличната буква Ф.

Показалецот е свиткан во полукруг, а врз него е палецот и заедно ја прават кириличната буква Ф, додека останатите прсти се исправени.

Показалецот е свиткан во полукруг и е поставен врз палецот, па заедно ја прават кириличната буква Ф, додека останатите прсти се исправени.

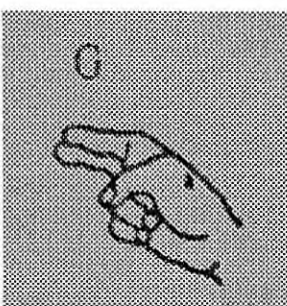
G

Затворена тупаница со исправен показалец во вид на кириличната буква Г, додека другите прсти се собрани.

Палецот и домалиот прст се допираат, додека другите прсти се свиткани.

Показалецот и средниот прст се испружени, а останатите се собрани, палецот преку средниот прст, целата рака е искривена и со зглобот ја прават кириличната буква Г.

Македонија

Албанија

Косово

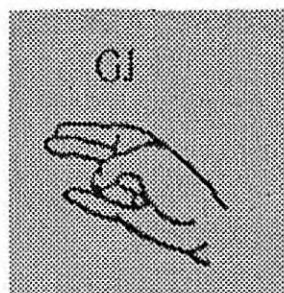
GJ

Палецот е свиткан формирајќи ја кириличната буква Г, додека другите прсти се собрани. Раката прави полукружно движење кон лево.

Палецот и малиот прст се допираат додека другите прсти се свиткани.

Показалецот, средниот и малиот прст се испружени, а домалиот прст е собран, палецот преку домалиот прст, целата рака е искривена и со зглобот ја прават кириличната буква Г.

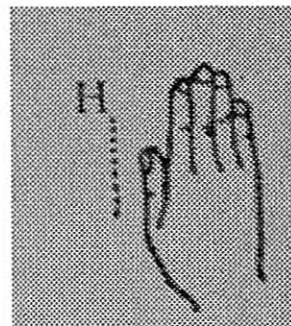
H

Затворена тупаница со преплетени и надолу испружени показалец и среден прст.

Показалецот и средниот прст се оддалечени во вид на буква V, палецот е притиснат на средниот прст, а домалиот и малиот прст се споени со средниот прст и свиткани.

Сите прсти на раката се исправени, палецот е припиен од страна кон дланката и раката се движи нагоре.

Македонија

Албанија

Косово

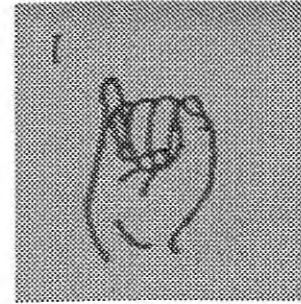
I

Затворена тупаница со исправен мал прст, додека други прсти се собрани во раката и притиснат палец, со што со малиот прст се прави латиничната печатна буква *I*.

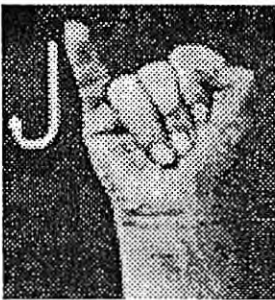

Малиот прст е исправен, а другите прсти се собрани во раката и притиснат палец, со што со малиот прст се прави латиничната печатна буква *I*.

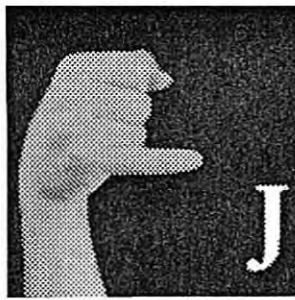

Малиот прст е исправен, додека сите други прсти се собрани во раката и притиснат палец, со што со малиот прст се прави латиничната печатна буква *I*.

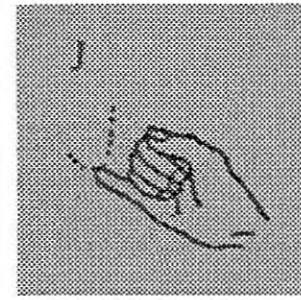
J

Идентична положба на прстите како кај буквата *I*, само што се прави движење надолу и се испишува буквата *J* во воздух.

Сите прсти се собрани, освен малиот прст, кој е исправен.

Идентична положба на прстите како кај буквата *I*, само што се прави движење надолу и се испишува буквата *J* во воздух.

Македонија

Албанија

Косово

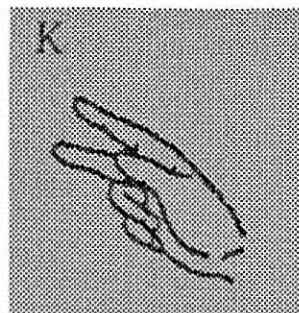
К

Показалецот и средниот прст се исправени и формираат агол, палецот е во средината на аголот, додека домалиот и малиот прст се свиткани на дланката.

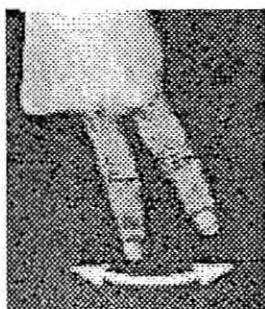

Показалецот и средниот прст се исправени и формираат агол, палецот е во средината на аголот, додека домалиот и малиот прст се свиткани на дланката.

Показалецот и средниот прст се исправени и формираат агол, палецот е во средината на аголот, додека домалиот и малиот прст се свиткани на дланката.

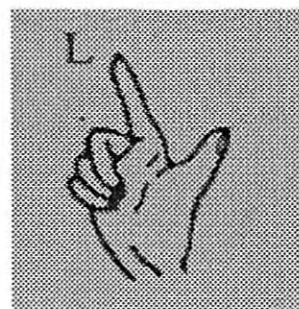
L

Показалецот и средниот прст се испружени надолу и разделени под мал агол (личи на кириличната Л), а другите прсти се собрани. Раката се движи лево-десно.

Сите прсти на раката се исправени, додека палецот е исправен и оддалечен од останатите прсти, така што ја прават латиничната буква L.

Палецот и показалецот ја прават латиничната буква L, додека останатите прсти се поставени на дланката.

Македонија

Албанија

Косово

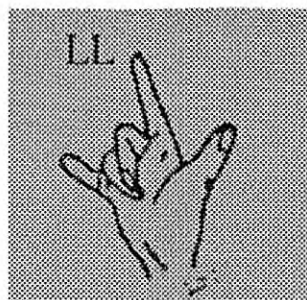
LL

Показалецот и средниот прст се испружени надолу и разделени под мал агол (личи на кириличната буква Л), додека другите прсти се собрани. Раката е свртена надолу.

Средниот, домалиот и малиот прст се исправени и споени, додека палецот и показалецот се оддалечени од останатите прсти формирајќи ја латиничната голема буква L, додека палецот малата буква l.

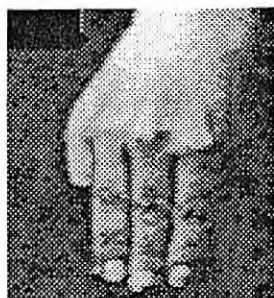
Палецот и показалецот ја прават латиничната буква L, додека средниот и домалиот прст се собрани, а малиот прст е исто така исправен.

Македонија

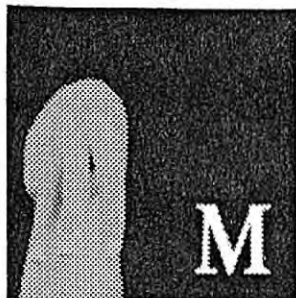
Албанија

Косово

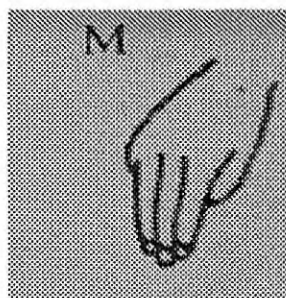
M

Показалецот, средниот и домалиот прст се испружени надолу и споени, додека палецот и малиот прст се свиткани зад трите прста и не се гледаат. Прстите слободно висат во воздух. Со прстите се пишува буквата *M*.

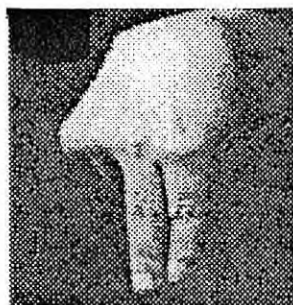

Показалецот, средниот и домалиот прст се свртени надолу, но не се споени, раката е свиткана во коренот на прстите, додека палецот и малиот прст се свиткани зад трите прста и не се гледаат. Прстите слободно висат во воздух и со нив се пишува буквата *M*.

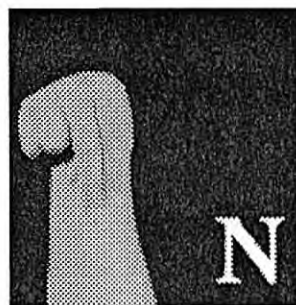

Показалецот, средниот и домалиот прст се свртени надолу, раката е свиткана во коренот на прстите, додека палецот и малиот прст се свиткани зад трите прста. Прстите слободно висат во воздух. Со прстите се пишува буквата *M*.

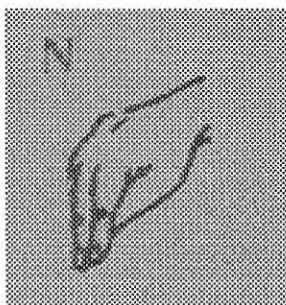
N

Само показалецот и средниот прст се испружени надолу и се споени, раката свиткана во коренот, останатите прсти

Само показалецот и средниот прст се испружени надолу, раката свиткана во коренот, останатите прсти свиткани

Само показалецот и средниот прст се испружени надолу, раката свиткана во коренот, останатите прсти свиткани

свиткани навнатре во раката и не се гледаат. Со прстите се пишува малата буква <i>n</i> .	во раката и не се гледаат. Со прстите се пишува малата буква <i>n</i> .	во раката и не се гледаат. Со прстите се пишува малата буква <i>n</i> .
---	---	---

Македонија

Албанија

Косово

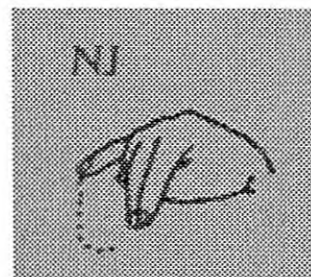
NJ

Идентичен знак како за буквата *H*, но кај оваа буква раката прави повторливо движење во страна.

Идентичен знак како за буквата *H*, само малиот прст е спуштен во облик на буквата *J*.

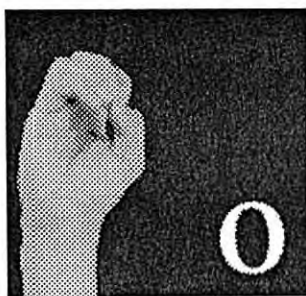

Идентичен знак како за буквата *H*, само малиот прст се спушта во облик на буквата *J*.

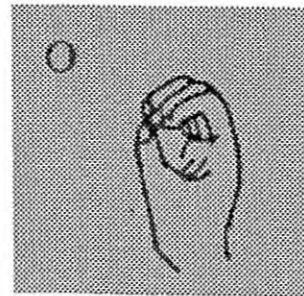
O

Палецот заедно со останатите прсти формираат круг.

Палецот заедно со останатите прсти формираат круг.

Палецот заедно со останатите прсти формираат круг.

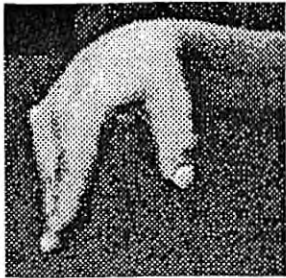

Македонија

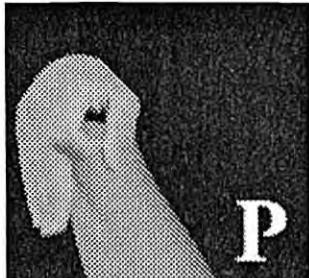
Албанија

Косово

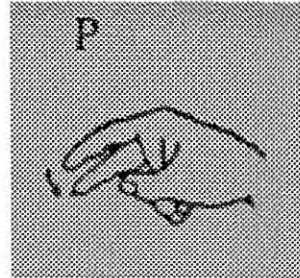
Р

Прстите се исправени и еден до друг свртени надолу додека палецот е во паралелна положба со останатите прсти формирајќи ја на тој начин кириличната буква П.

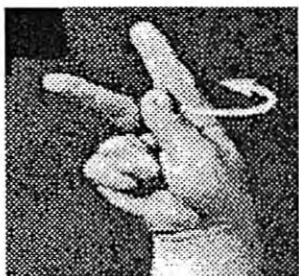

Показалецот е свиткан и заедно со палецот формираат круг, додека останатите прсти лежерно се исправени. Целата дланка ја формира латиничната буква P.

Показалецот е подигнат, палецот ја допира внатрешната страна на средниот прст, домалиот и малиот прст се свиткани во дланка, додека целата рака се движи кон десно.

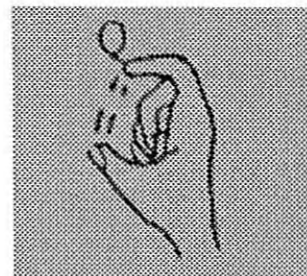
Q

Показалецот и средниот прст се исправени и формираат агол, палецот е во средината на аголот. Раката прави полукружно движење кон десно.

Малиот и домалиот прст се свиткани, додека показалецот и средниот прст се допираат со палецот.

Показалецот и палецот се свиткани во полукруг и формираат полуотвор, додека сите останати прсти се собрани. Показалецот се движи еднаш надолу.

Македонија

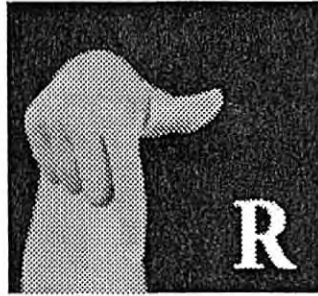
Албанија

Косово

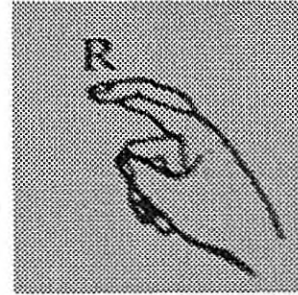
R

Затворена тупаница со исправени и преплетени показалец и среден прст.

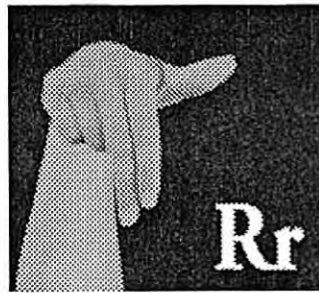
Показалецот е исправен вертикално, додека палецот е исправен хоризонтално, другите прсти се собрани.

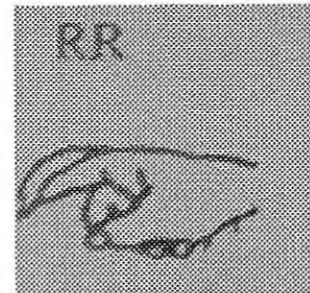
Затворена тупаница со исправени и преплетени показалец и среден прст.

RR

Не постои знак

Показалецот и средниот прст се исправени надолу вертикално, додека палецот е исправен хоризонтално. Останатите прсти се собрани во дланка.

Средниот прст се става преку показалецот и малку во средниот зглоб се подигнува, така што се формира кириличната буква Р, додека домалиот и малиот прст се собрани и притиснати со палецот.

Македонија

Албанија

Косово

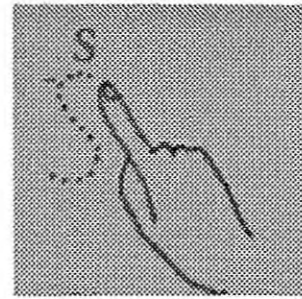
S

Сите прсти се полусвиткани и заедно со палецот создаваат полукруг.

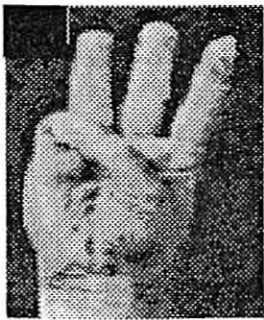

Палецот е исправен нагоре, додека останатите прсти се собрани во дланка.

Со помош на показалецот се пишува во воздух латиничната буквата S, додека сите други прсти се свиткани и не се гледаат.

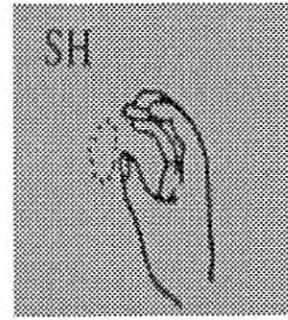
SH

Затворена тупаница со испружени и разделени показалец, среден и домал прст. Прстите слободно висат во воздух.

Палецот е исправен нагоре, додека останатите прстите се собрани во дланка. Палецот прави движење лево-десно.

Сите прсти се собрани во група и со нив се прави кружно движење во воздух.

Македонија

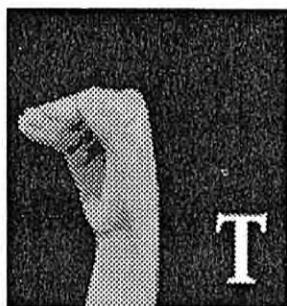
Албанија

Косово

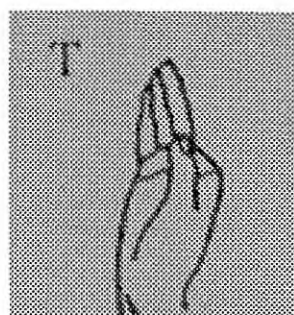
T

Затворена тупаница, палецот поставен хоризонтално, а показалецот вертикално, така што се обликува половина од буквата T.

Сите прсти се свиткани во хоризонтална положба, додека палецот се потпира на показалецот.

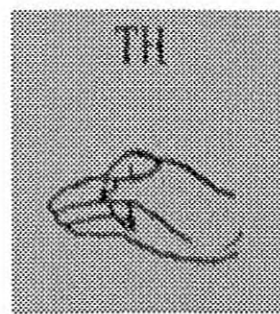
Показалецот е свртен и со палецот на кој се наслонува ја формира буквата T, додека останатите прсти се слободно исправени во висина.

TH

Не постои знак

Домалиот, средниот прст и показалецот се свиткани во хоризонтална положба, малиот прст е исправен вертикално, додека палецот се потпира на показалецот.

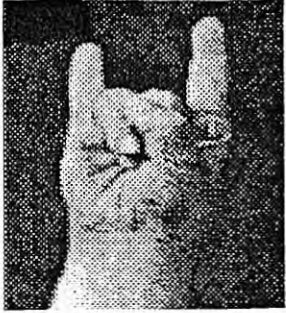
Показалецот е свртен и со палецот на кој се наслонува ја формира буквата T, додека останатите прсти се слободно исправени вертикално.

Македонија

Албанија

Косово

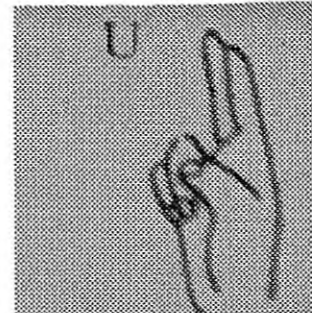
U

Показалецот и малиот прст се исправени, додека домалиот и средниот прст се свиткани во дланка и преку нив се наоѓа палецот.

Показалецот и средниот прст се исправени, додека домалиот и малиот прст се свиткани во дланка и преку нив се наоѓа палецот.

Показалецот и средниот прст се исправени, додека домалиот и малиот прст се свиткани во дланка и преку нив се наоѓа палецот.

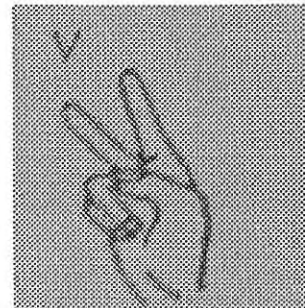
V

Собрани мал, домал прст и палец, додека показалецот и средниот прст се исправени нагоре и одвоени во облик на латиничната буква V.

Собрани мал, домал прст и палец, додека показалецот и средниот прст се исправени нагоре и одвоени во облик на латиничната буква V.

Собрани мал, домал прст и палец, додека показалецот и средниот прст се исправени нагоре и одвоени во облик на латиничната буква V.

Македонија

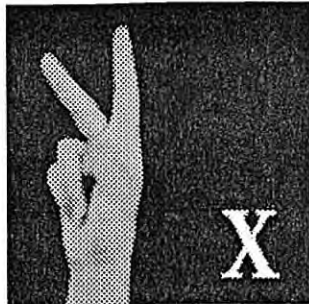
Албанија

Косово

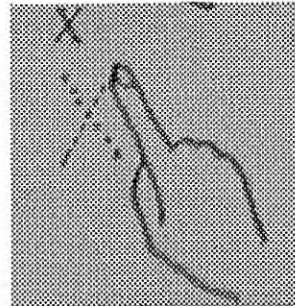
X

Затворена тупаница со исправен мал прст, со кој во воздух се испишува кириличната буква S, додека останатите прсти се собрани во дланка.

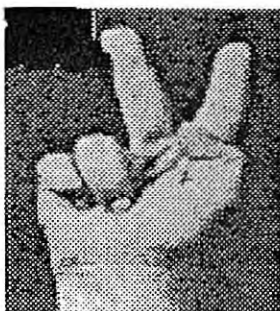

Показалецот и средниот прст се одвоени во облик на буквата V, домалиот и малиот прст се свиткани кон дланката, при тоа палецот е поставен под домалиот прст.

Затворена тупаница со исправен показалец, со кој во воздух се испишува латиничната буква X, додека останатите прсти се собрани во дланка.

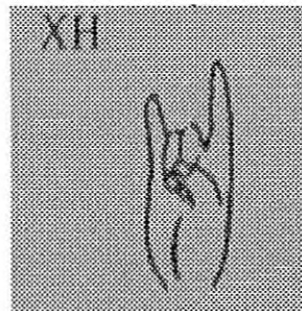
XH

Показалец и среден прст исправени нагоре и разделени, палец во основата меѓу двата прста да наликува на кириличната буква Ц.

Показалецот и средниот прст се одвоени во облик на буквата V, домалиот и малиот прст се потпрени кон дланката, додека палецот е ставен под домалиот прст.

Показалецот и малиот прст се исправени, додека домалиот и средниот прст се свиткани во дланка и преку нив се наоѓа палецот.

Македонија

Албанија

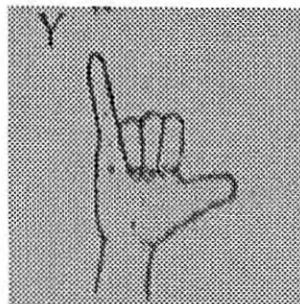
Косово

Y

Не постои знак

Y-рака која е свртена кон надвор.

Y-рака која е свртена кон надвор.

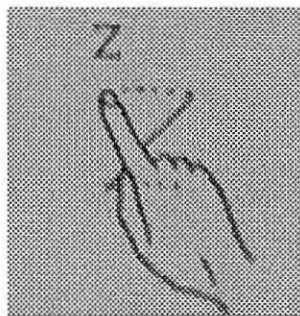
Z

Свиткана (канца) 3-рака. Палецот, показалецот и средниот прст. свртени од опачина, ја прават кириличната буква З.

Показалецот е испружен, сите останати прсти се свиткани во дланка и притиснати со палецот.

Показалецот е испружен, сите останати прсти се свиткани во дланка и притиснати со палецот. Со показалецот се прави движење на латиничната буква Z во воздух.

Македонија

Албанија

Косово

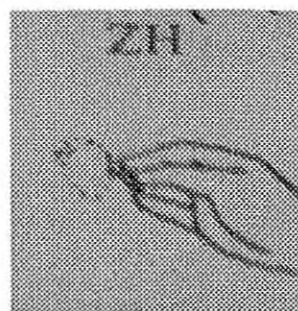
ZH

Показалецот, средниот и домалиот прст се испружени надолу, раката е свиткана во коренот на прстите, додека малиот прст е свиткан зад трите прста и не се гледа, палецот го допира показалецот на средина. Прстите слободно висат во воздух. Прстите се свртени кон надвор.

Показалецот е испружен, сите останати прсти се свиткани во дланка и притиснати со палецот. Со показалецот се прави кружно движење налик на буквата O.

Полусвиткана рака со која се прави кружно движење на буквата O.

2. Споредба на броевите

Македонија

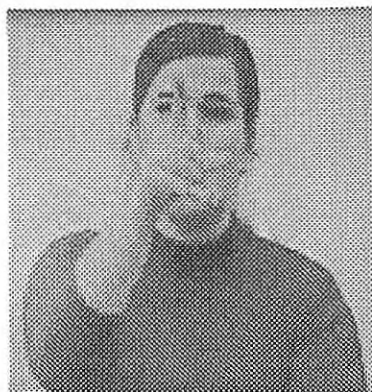
Албанија

Косово

NJË (еден)

Затворена тупаница со испружен показалец, сите останати прсти се свиткани во дланка и притиснати со палецот.

П-затворена тупаница со испружен показалец, сите останати прсти се свиткани во дланка и притиснати со палецот.

1

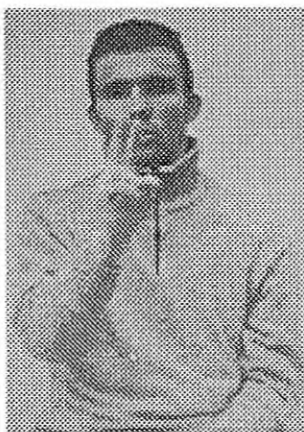

Затворена тупаница со испружен показалец, сите останати прсти се свиткани во дланка и притиснати со палецот.

DY(два)

Затворена тупаница, при што показалецот и средниот прст се исправени покажувајќи

Затворена тупаница, при што показалецот и средниот прст се исправени покажувајќи

2

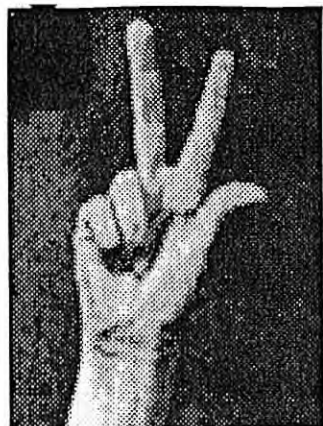
Затворена тупаница, при што показалецот и средниот прст се исправени покажувајќи

бројна количина 2.

бројна количина 2.

бројна количина 2.

ТРЕ (три)

Сите три прсти – палецот, показалецот и средниот прст се исправени хоризонтално и одвоени еден од друг, додека малиот и домалиот прст се собрани.

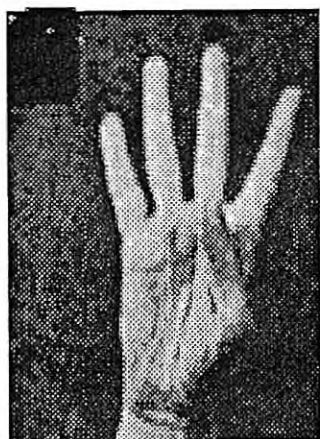
Сите три прсти – палецот, показалецот и средниот прст се исправени хоризонтално и одвоени еден од друг, додека малиот и домалиот прст се собрани.

3

Сите три прсти – палецот, показалецот и средниот прст се исправени хоризонтално и одвоени еден од друг, додека малиот и домалиот прст се собрани.

КАТËР (четири)

Сите четири прсти, освен показалецот се исправени хоризонтално и одвоени еден

Сите четири прсти, освен показалецот се исправени хоризонтално и одвоени еден

4

Сите четири прсти, освен показалецот се исправени хоризонтално и одвоени еден

од друг, додека палецот е свиткан и е потпрен на дланката.

од друг, додека палецот е свиткан и е потпрен на дланката.

од друг, додека палецот е свиткан и е потпрен на дланката.

PESË (пет)

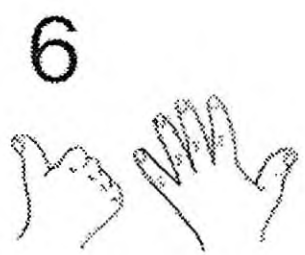
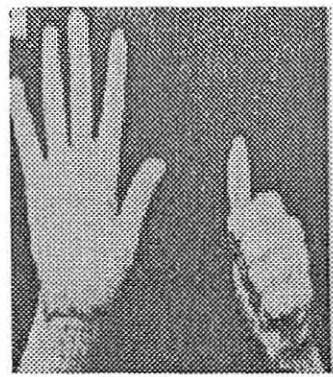
НЕ ПОСТОИ ЗНАК

Сите пет прсти на едната рака се исправени хоризонтално и одвоени еден од друг.

Сите пет прсти на едната рака се исправени хоризонтално и одвоени еден од друг.

GJASHTË (шест)

Петте прсти на едната рака се исправени и одвоени еден од друг, а другата рака е во тупаница со исправен палец.

Петте прсти на едната рака се исправени и одвоени еден од друг, а другата рака е во тупаница со исправен палец.

Петте прсти на едната рака се исправени и одвоени еден од друг, а другата рака е во тупаница со исправен палец.

ШТАТЇ (седум)

НЕ ПОСТОИ ЗНАК

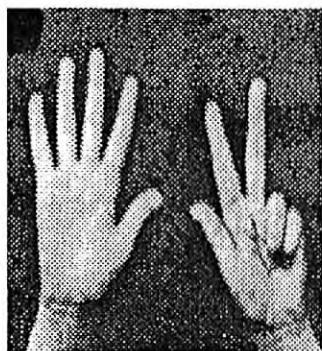
7

Петте прсти на едната рака се исправени и одвоени еден од друг, а другата рака е во тупаница со исправен палец и показалец означувајќи го бројот 2.

Петте прсти на едната рака се исправени и одвоени еден од друг, а другата рака е во тупаница со исправен палец и показалец означувајќи го бројот 2.

ТЕТЇ (осум)

8

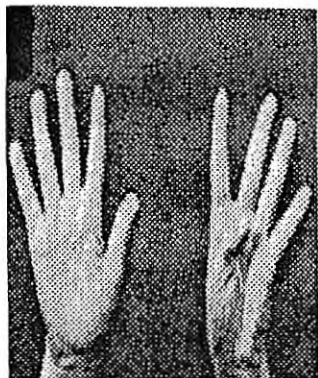
Петте прсти на едната рака се исправени и одвоени еден од друг, а од другата рака три прсти односно палецот, показалецот и средниот прст се исправени, додека другите прсти се собрани.

Петте прсти на едната рака се исправени и одвоени еден од друг, а од другата рака три прсти односно палецот, показалецот и средниот прст се исправени, додека другите прсти се собрани.

Петте прсти на едната рака се исправени и одвоени еден од друг, а од другата рака три прсти односно палецот, показалецот и средниот прст се исправени, додека другите прсти се собрани.

NËNTË (девет)

НЕ ПОСТОИ ЗНАК

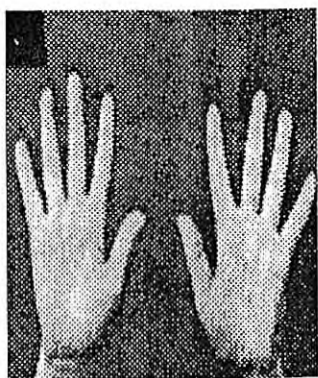
9

Петте прсти на едната рака се исправени и одвоени еден од друг, а од другата рака четири прсти односно показалецот, средниот, домалиот и малиот прст се исправени, додека палецот е е собран.

Петте прсти на едната рака се исправени и одвоени еден од друг, а од другата рака четири прсти односно показалецот, средниот, домалиот и малиот прст се исправени, додека палецот е е собран.

DHJETË (десет)

Сите десет прсти од двете раце се исправени

10

Средните прсти на двете раце се допираат со палецот и прават двапати повторливо движење.

NJËQIND (сто)

Раката има форма на латиничната буква С, показалецот се спушта надолу.

100

Раката има форма на буквата С, показалецот се спушта надолу.

NJËMIJË (илјада)

Раката која има форма на буквата G, го издолжува показалецот надолу кон B-раката која е хоризонтално поставена.

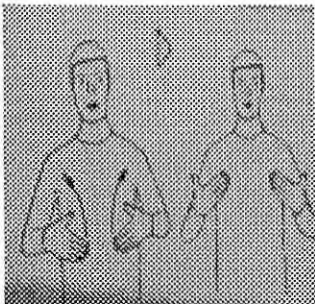

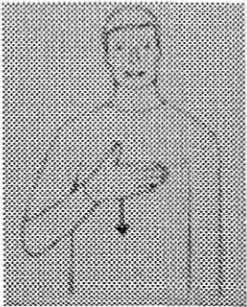

1000

Раката која има форма на буквата G, го издолжува показалецот надолу кон B-раката која е хоризонтално поставена.

3. Споредба според локацијата и движењето,
како фонемски категории во системот на Стокое

3.1 Споредба на знаци што означуваат емоции

Македонија	Албанија	Косово
GËZIM (радост)		
 <p>Локација: пред труп</p> <p>Облик на раката: рамен облик на раката со дланката он телото</p> <p>Движење: нагоре со весел зраз на лицето</p>	 <p>Локација: пред труп</p> <p>Облик на раката: рамен облик на рацете со дланките кон телото</p> <p>Движење: нагоре</p>	<p>НЕ ПОСТОИ ЗНАК</p>
PËLQEJ (допаѓа)		
 <p>Локација: пред труп</p>	 <p>Локација: пред труп</p>	 <p>Локација: пред лице</p>

Облик на раката: рамен
блик на раката со дланката
он телото

Движење: нагоре–надолу

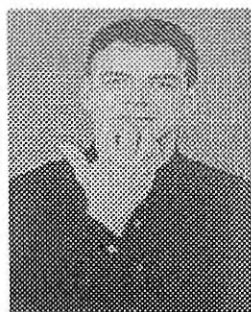
Облик на раката: рамен
облик на раката со дланката
кон телото

Движење: надолу

Облик на раката: собрана рака
со испружен показалец

Движење: од брадата према
надвор

QESHJE (насмевка)

Локација: брада

Облик на раката:
скривени и отворени прсти
на едната рака

Движење: надолу

Локација: брада

Облик на раката: свиткани
раце со движење од
централниот дел на брадата
до висината на усните

Движење: полукружно

Локација: брада

Облик на раката: свиткани
раце со движење од
централниот дел на брадата
до висината на усните

Движење: полукружно

I MËRZITUR (тажен)

Локација: пред тело

Локација: пред лице

НЕ ПОСТОИ ЗНАК

<p>Облик на раката: отворена рака</p> <p>Движење: дланката на едната рака е поставена во зглобот на другата рака</p>	<p>Облик на раката: отворена рака</p> <p>Движење: палецот е поставен на носот и се движи кон надвор</p>	
--	---	--

I FRIKËSUAR (исплашен)

 <p>Локација: пред гради</p> <p>Облик на раката: затворена рака</p> <p>Движење: се движи кон телото накратко</p>	 <p>Локација: пред гради</p> <p>Облик на раката: затворена рака</p> <p>Движење: се движи кон телото накратко</p>	<p style="text-align: center;">НЕ ПОСТОИ ЗНАК</p>
---	--	--

3.2. Споредба на знаци што означуваат ментални активности

Македонија	Албанија	Косово
DI (знае)		
 <p>Локација: во висина на окото, главата</p> <p>Облик на раката: исправен показалец од затворена рака</p> <p>Движење: кратко настрана</p>	 <p>Локација: во висина на окото, главата</p> <p>Облик на раката: исправен показалец од затворена рака</p> <p>Движење: кратко настрана</p>	<p>НЕ ПОСТОИ ЗНАК</p>
MENDOJ (мисли)		
 <p>Локација: чело, главата</p> <p>Облик на раката: исправен показалец од затворена рака</p>	 <p>Локација: чело, главата</p> <p>Облик на раката: исправен показалец од затворена рака со дланката свртена надолу</p>	 <p>Локација: чело, главата</p> <p>Облик на раката: исправен показалец од затворена рака со дланката свртена надолу</p>

<p>дланката свртена надолу</p> <p>вижење: повторливо</p> <p>ужно движење</p>	<p>Движење: нема</p>	<p>Движење: нема</p>
---	-----------------------------	-----------------------------

НАРРОЈ (заборава)

Локација: во пределот на главата, челото

Облик на раката: рамна рака

Движење: од челото кон надворешната страна од главата

Локација: во пределот на главата, челото

Облик на раката: рамна рака која потоа се собира

Движење: од надворешната страна на главата, раката се собира и се поставува на челото

НЕ ПОСТОИ ЗНАК

4. Споредба на немануелните сигнали како составен дел од некои знаци

Македонија

Албанија

Косово

TUNGJATJETA (здрово)

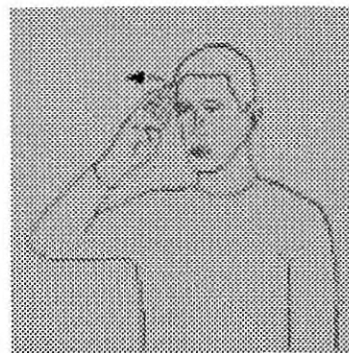

МС: весел израз на лицето

Локација: десна страна од главата

Облик на раката: отворена

Движење: нагоре кон десно

НМС: весел израз на лицето

Локација: десна страна од главата

Облик на раката: отворена

Движење: нагоре кон десно

I FRIKËSUAR (исплашен)

МС: отворени очи, собрани веѓи

НМС: отворени очи, собрани веѓи

НЕ ПОСТОИ ЗНАК

<p>Локација: пред гради</p> <p>Облик на раката: затворена рака</p> <p>Движење: се движи кон телото накратко</p>	<p>Локација: пред гради</p> <p>Облик на раката: затворена рака</p> <p>Движење: се движи кон телото накратко</p>	
--	--	--

MË FAL (извини)

МС: набрани и подигнати веѓи со главата малку кон страна и подигнати рамена

Локација: пред тело

Облик на рацете: отворени, десната свртена со дланката надолу, а левата надесно

Движење: десната рака се лизга напред по страната на десната рака

НЕ ПОСТОИ ЗНАК

НМС: набрани и подигнати веѓи со главата малку кон страна и подигнати рамена

Локација: пред тело

Облик на рацете: отворени, десната свртена со дланката надолу, а левата надесно

Движење: десната рака се лизга напред по страната на десната рака

5. Споредба на иконични знаци

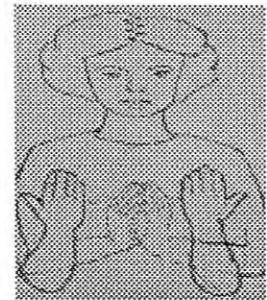
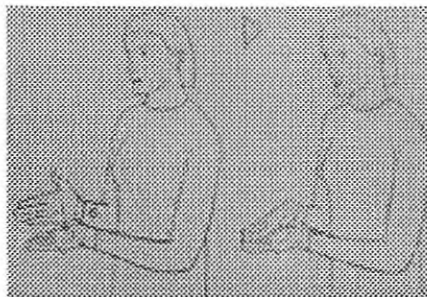
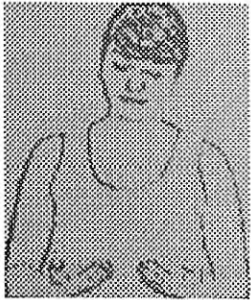
Македонија

Албанија

Косово

ИКОНИЧНИ ЗНАЦИ

LIBËR (книга)

Локација: пред градите

Локација: пред трупот

Локација: пред градите

Облик на раката: отворени
вете раце

Облик на раката: отворени
рамни раце

Облик на раката: отворени
рамни раце свртени една кон
друга

Движење: рацете се отвораат
со движење во рачниот зглоб

Движење: десната рака прави
движење во рачниот зглоб со
преклопување на левата рака

Движење: рацете се отвораат
со движење во рачниот зглоб и
лакотот свртени нанадвор

AEROPLANI (авион)

НЕ ПОСТОИ ЗНАК

Локација: во висина на главата

Облик на раката: палецот, указалецот и малиот прст направени, свртена дланка долу

Движење: кратко нагоре, со мало свртување на дланката

Локација: во висина на главата

Облик на раката: палецот, средниот прст и малиот прст исправени, свртена дланка надолу

Движење: кон долу, со мало свртување на дланката

FOSHNIË (бебе)

Локација: пред телото

Облик на рацете: свиткани раце во лакотот и малку во дланките, кои се свртени нагоре. Едната рака е погоре од другата подолу.

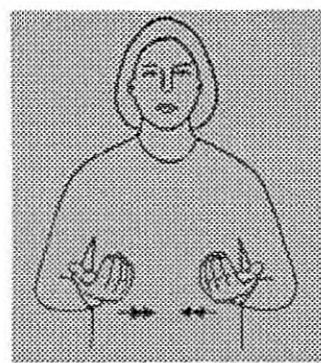
Движење: двете раце се нишаат кон лево и десно со повторливо движење.

Локација: пред телото

Облик на рацете: свиткани раце во лакотот и малку во дланките, кои се свртени нагоре. Едната рака е погоре од другата подолу.

Движење: двете раце се нишаат кон лево и десно со повторливо движење

Локација: пред телото

Облик на рацете: свиткани раце во лакотот и малку во дланките, кои се свртени нагоре. Двете раце се на исто ниво.

Движење: двете раце се нишаат кон лево и десно со повторливо движење.

AUTOMOBIL (автомобил)

Локација: пред градите

Облик на раката: затворени
палеци, свртени кон телото

Движење: повторливо
движење нагоре и надолу

Локација: пред градите

Облик на раката: затворени
палеци, свртени кон телото

Движење: повторливо
движење нагоре и надолу

НЕ ПОСТОИ ЗНАК

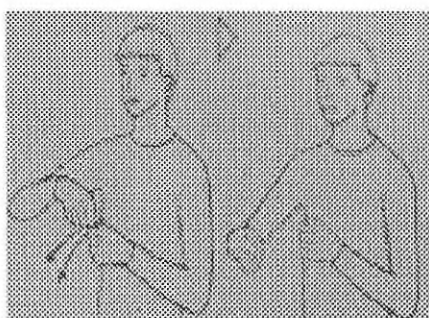
BANANE (банана)

Локација: пред градите

Облик на раката: O облик
на десната и левата рака

Движење: десната рака се
движи околу левата и
имитира лупење банана

Локација: пред градите

Облик на раката: O облик
на десната и левата рака

Движење: десната рака се
движи околу левата и
имитира лупење банана

Локација: пред градите

Облик на раката: O облик
на десната и левата I-рака

Движење: десната рака се
движи околу левата и
имитира лупење банана

6. Споредба на заменки

Македонија

Албанија

Косово

UNĚ (јас)

UnĚ

Локација: гради

Локација: гради

Локација: гради

Облик на раката: исправен
показалец свртен кон градите

Облик на раката: исправен
показалец свртен кон градите

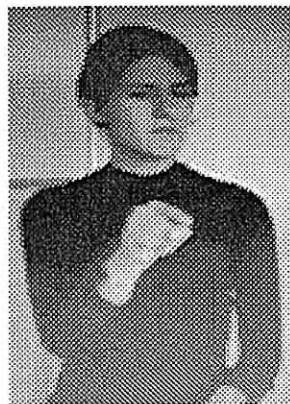
Облик на раката: исправен
показалец свртен кон градите

Движење: право кон градите

Движење: право кон градите

Движење: кон градниот кош

TI (ти)

TI

Локација: пред телото

Локација: пред телото

Локација: пред телото

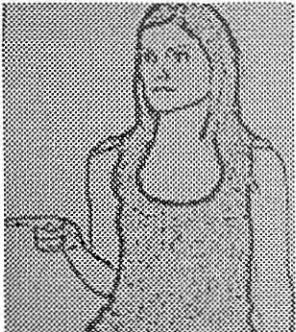

Облик на раката: исправен
показалец свртен кон надвор

Облик на раката: исправен
показалец свртен кон надвор

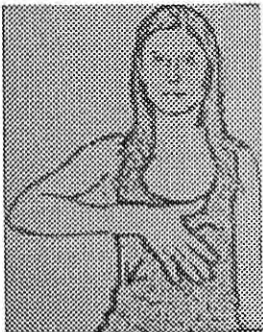

Облик на раката: исправен
показалец свртен кон надвор

<p>Движење: кон оној на кој се несува</p>	<p>Движење: кон оној на кој се однесува</p>	<p>Движење: кон оној на кој се однесува</p>
--	--	--

AI, AJO (тој, таа)

 <p>Локација: пред телото</p> <p>Облик на раката: исправен показалец свртен нанадвор</p> <p>Движење: кон оној на кого се однесува</p>	 <p>Локација: пред телото</p> <p>Облик на раката: исправен показалец свртен нанадвор</p> <p>Движење: кон оној на кого се однесува</p>	<p style="text-align: center;">НЕ ПОСТОИ ЗНАК</p>
--	---	--

NE (ние)

 <p>Локација: пред телото</p> <p>Облик на раката: раширена рамна рака</p> <p>Движење: кружно движење пред телото</p>	 <p>Локација: на чело</p> <p>Облик на раката: затворена рака</p> <p>Движење: од лево кон десно</p>	<p style="text-align: center;">НЕ ПОСТОИ ЗНАК</p>
---	--	--

ЈУ (вие)

Локација: пред телото

Облик на раката: рамна и
ширена со дланка свртена
на надвор

Видење: кон надвор

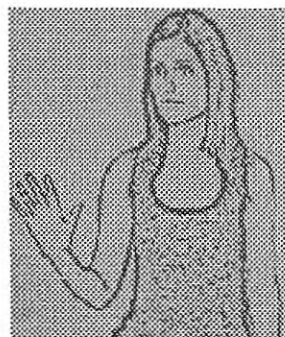
Локација: пред телото

Облик на раката: исправен
показалец свртен кон надвор

Движење: кон тие на кои се
однесува

НЕ ПОСТОИ ЗНАК

АТА (тие)

Локација: десната страна од
телото

Облик на раката: раширена
рамна рака со дланката

Видење: нанадвор десно во
однос на телото

НЕ ПОСТОИ ЗНАК

НЕ ПОСТОИ ЗНАК

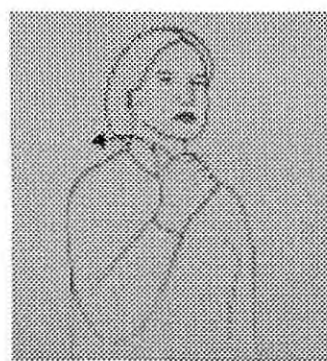
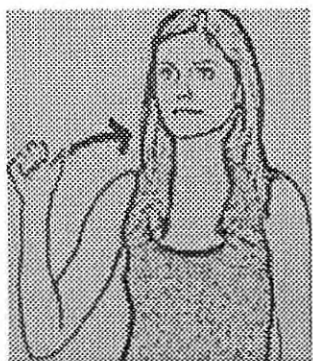
7. Споредба на знаци што означуваат време

Македонија

Албанија

Косово

DJE (вчера)

Локација: пред десното рамо

Локација: пред десното рамо

Локација: пред десното рамо

Облик на раката: затворена
рака со исправен палец

Облик на раката: отворена
рака со исправен палец

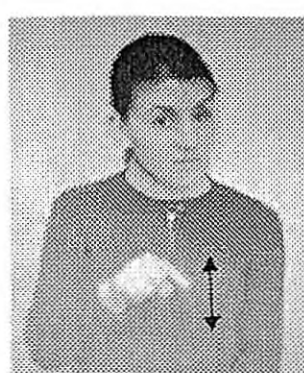
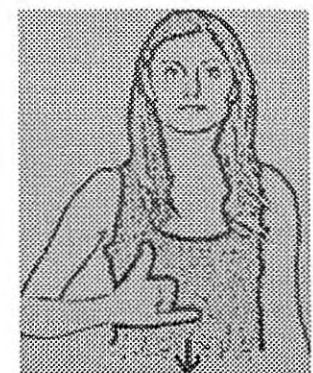
Облик на раката: затворена
рака со исправен палец

Движење: назад преку
рамото

Движење: повторено
движење назад преку рамото

Движење: назад преку
рамото

TANI (сега)

Локација: пред телото

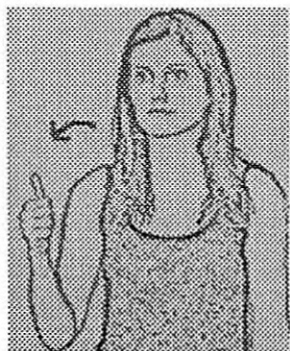
Локација: пред телото

Локација: пред телото

<p>Облик на раката: отворена сна рака со Y облик, со ланката кон телото</p> <p>Движење: кратко надолу</p>	<p>Облик на раката: затворена рака со испружен показалец</p> <p>Движење: кратко повторливо движење надолу</p>	<p>Облик на раката: отворени раце со Y облик, со дланките кон телото</p> <p>Движење: кратко надолу</p>
---	---	--

NESËR (утре)

Локација: започнува во
близина на десната страна на
образот

Облик на раката: исправен
палец на десната рака

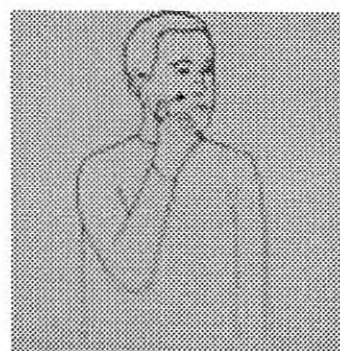
Движење: кон напред и
назад надолу

Локација: Започнува во
близина на десната страна на
образот

Облик на раката: исправен
показалец

Движење: од десно кон лево

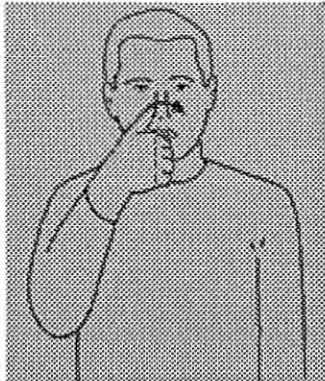

Локација: Започнува во
близина на десната страна на
образот кон носот

Облик на раката: исправен
показалец

Движење: од десно кон лево

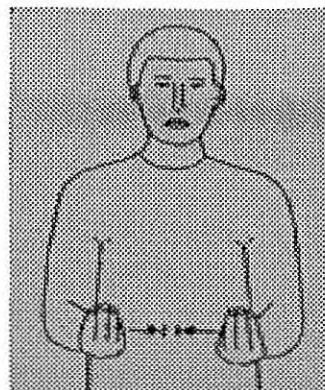
8. Споредба на прашални знаци

Македонија	Албанија	Косово
ЏКА (ШТО)		
 <p>Локација: пред телото, обрани и спуштени веѓи</p> <p>Облик на раката: исправени</p> <p>Вижење: една кон друга</p>	<p>НЕ ПОСТОИ ЗНАК</p>	 <p>Локација: Пред лицето, односно пред носот</p> <p>Облик на раката: собрана рака во тупаница со исправен палец</p> <p>Движење: од десно кон лево</p>

PSE (зошто)

НЕ ПОСТОИ ЗНАК

Локација: собрани и пуштени веѓи

Облик на раката: пред радите

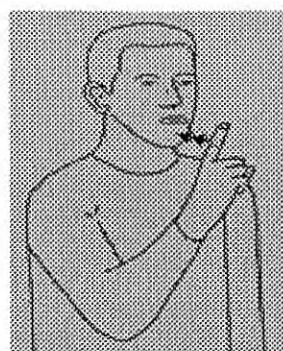
Движење: истовремено кратко движење лево и десно

Локација: собрани и спуштени веѓи

Облик на раката: отворени раце пред градите

Движење: истовремено кратко движење лево и десно

KUSH (кој)

Локација: собрани и пуштени веѓи

Облик на раката: исправен показалец

Движење: со показалецот

Локација: собрани и спуштени веѓи

Облик на раката: собрани прсти

Движење: од устата кон надвор

Локација: собрани и спуштени веѓи

Облик на раката: исправен показалец

Движење: со показалецот

пред и назад

напред и наза

KUR (кога)

Локација: собрани и пуштени веѓи, подигнати мена

Облик на раката: свитканице пред телото

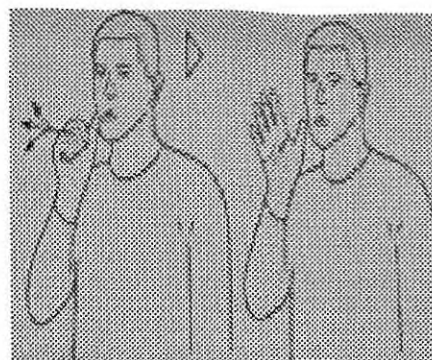
Движење: истовремено лево и десно

Локација: собрани и спуштени веѓи, подигнати рамена

Облик на раката: пред телото

Движење: истовремено лево и десно

Локација: странично од брада

Облик на раката: затворена

Движење: се затвора и отвора

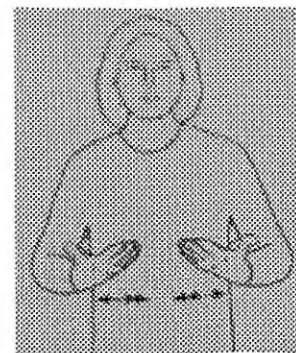
KU (каде)

Локација: собрани и пуштени веѓи, подигнати мена

Облик на рацете: поставени

НЕ ПОСТОИ ЗНАК

Локација: собрани и спуштени веѓи, подигнати рамена

Облик на рацете: пред

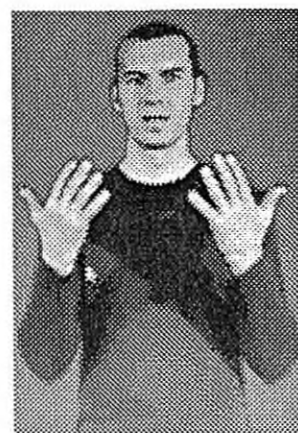

<p>амни раце пред градите</p> <p>вижење: истовремено една он друга</p>		<p>градите</p> <p>Движење: истовремено една кон друга</p>
---	--	--

SA (КОЛКУ)

НЕ ПОСТОИ ЗНАК

Локација: собрани и
пуштени веѓи, подигнати
рамена

Локација: собрани и
спуштени веѓи, подигнати
рамена

Облик на рацете: поставени
амни раце пред градите

Облик на рацете: поставени
рамни раце пред градите

Движење: истовремено
движење на прстите

Движење: истовремено
движење на прстите

IV. Заклучоци

---

1. Верификација на хипотезите на истражувањето

Резултатите добиени од ова истражување покажаа дека постојат разлики во структурата на албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово врз основа на категориите на Стокое (локација, облик на рака/раце, движење), иако се користи идентичен говорен јазик. На овој начин ја потврдуваме општата хипотеза.

X₁ – Првата хипотеза според која се претпоставува дека постојат разлики меѓу мануелните азбуки во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово, се потврдува.

Азбуката на албанскиот стандарден јазик има поголем број букви што не се среќаваат во македонскиот, односно албанскиот знаковен јазик во Република Македонија. При анализа на образувањето на буквите од албанската азбука во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово, сличноста е очигледна кај следниве мануелни букви: А, В, F, I, J, K, M, N, O и V. Мануелните букви што се образуваат слично во Република Албанија и во Република Косово се: С, Џ, D, Dh, Nj, U и Y, само буквата R се изведува исто во Република Македонија и во Република Косово, додека следниве букви E, Ё, G, Gj, H, L, Ll, P, Q, Rr, S, Sh, T, Th, X, Xh, Z и Zh се изведуваат различно во сите три земји. Илустрираните мануелни азбуки при продукцијата на некои букви ги имаат делумно имплементирано визуелните карактеристики на буквите од азбуката. Што се однесува до еднорачната азбука на косовскиот знаковен речник, следните букви А, В, С, Џ, D, E, F, G, H, I, J, K, L, M, N, NJ, O, P, Q, R, S, SH, T, U, V, XH и Z се продуцираат на идентичен начин како во српскиот знаковен јазик.⁴⁶

---

⁴⁶ Савић, Љ., 1986. *Знаковни речник за глуве*, Београд: Републичка Конференција Савеза глувих и наглувих Србија, 7.

X_2 – Хипотезата според која се претпоставува дека броевите во албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово се продуцираат различно, се отфрла, бидејќи сите броеви во албанските знаковни јазици имаат слична форма.

Сите броеви во албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово имаат слична форма, која варира само во однос на свртеноста на дланката, единствено бројот десет во Република Македонија се изведува на начин така што сите прсти на двете раце се исправени хоризонтално и одвоени еден од друг, додека во Република Косово средните прсти на двете раце се допираат со палецот и прават двапати повторливо движење. И двете раце се свртени кон надвор. Во книгата за знаковниот јазик во Република Албанија не постои знак за броевите 5, 7, 9, 10, 100 и 1000.

X_3 – Хипотезата според која се претпоставува дека знаците кои означуваат емоции се продуцираат на сличен начин во сите три знаковни јазици, се потврдува.

Знакот **РАДОСТ** во знаковниот јазик во Република Македонија и во Република Албанија се продуцира слично, односно и во двата знаковни јазици движењето на раката оди од долу нагоре, единствено што во Република Македонија при продуцирање на овој знак учествува само едната рака, додека во Република Албанија овој знак се изведува со двете раце, додека во косовскиот знаковен речник овој знак не постои. Знакот **ДОПАЃА**, во Република Албанија и во Република Македонија се продуцира слично, освен што во Република Македонија движењето на раката оди горе-долу, додека во Република Албанија раката се движи од горе кон долу, додека во Република Косово овој знак се продуцира различно од другите два знаковни јазици. Знакот **СМЕЕЊЕ** во косовскиот и во албанскиот знаковен речник се продуцира исто, додека овој знак во Република Македонија се продуцира сосема различно од претходните два. Во косовскиот знаковен речник не постојат знаците **ТАЖЕН** и **ИСПЛАШЕН**, додека во Република Македонија и во Република Албанија овие два знака се продуцираат на сличен начин.

X₄ – Се потврдува хипотезата според која знаците кои означуваат ментални активности во албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово се продуцираат во пределот на главата.

Знаците што означуваат ментални активности: **ЗНАЕ**, **МИСЛИ** и **ЗАБОРАВА**, во сите три знаковни јазици се продуцираат на ист начин, само тука треба да се напомене дека во косовскиот знаковен речник не постојат знаците **ЗНАЕ** и **ЗАБОРАВА**.

X₅ – Хипотезата според која се претпоставува дека не постојат разлики во немануелните сигнали како составен дел на знаците (прашалните знаци и знаците што означуваат емоции) во албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и Република Косово, се потврдува. Тие различно се продуцираат во согласност со категориите на Стокое, но истите имаат иста или слична експресија на лицето и телото.

При споредба на немануелните сигнали во знаковниот јазик во Република Македонија, Албанија и Република Косово, може да се утврди дека некои од нив различно се продуцираат во согласност со категориите на Стокое, но сепак немануелните сигнали кои играат многу важна улога имаат иста или слична експресија на лицето и на телото, како, на пример, знаците **ЗДРАВО**, **ИСПЛАШЕН**, **ИЗВИНИ**, при коишто немануелните сигнали се повеќе присутни и со поголем интензитет, бидејќи со овие знаци се изразуваат емоции. Сепак, во знаковниот речник на Република Албанија не постои знакот **ЗДРАВО**, **ИЗВИНИ**, додека во косовскиот знаковен речник не постои знак за **ИСПЛАШЕН**.

X₆ – Се потврдува хипотезата според која се претпоставува дека во албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово знаците со иконични форми наликуваат на изгледот на референтот на кој се однесуваат.

Знаците со иконични форми наликуваат на изгледот на референтот на кој се однесуваат и се слични по својот облик и слично се продуцираат, таков пример се знаците: **КНИГА**, **АВИОН**, **БЕБЕ**, **АВТОМОБИЛ**, **БАНАНА**, сепак во косовскиот знаковен речник не постои знак за **АВИОН** и **АВТОМОБИЛ**.

X₇ – Хипотезата според која се претпоставува дека заменките во албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и Република Косово се продуцираат на ист начин, се отфрла.

Заменките од албанските знаковни јазици во еднина **ЈАС, ТИ, ТОЈ/ТАА** се образуваат на идентичен јазик. Разликата при продукција на заменките во албанските знаковни јазици се однесува само при образување на множината на заменките, при што при продукција на заменките во албанскиот знаковен јазик во Република Македонија сите прсти се исправени, додека, пак, во знаковниот јазик во Република Албанија е исправен само показалецот. Во знаковниот речник на Република Албанија не постојат знаци за заменките **ТИЕ**, додека во косовскиот знаковен речник не постојат знаците **ТОЈ, ТАА, НИЕ, ВИЕ** и **ТИЕ**.

X₈ – Исто така се потврдува хипотезата според која знаците за време во албанските знаковни јазици не се разликуваат по својата локација, односно тие ја следат временската линија.

Знаците за време во албанските знаковни јазици не се разликуваат по својата локација, така што тие ја следат временската линија, т.е. минатото се продуцира зад десното рамо, кога се зборува за нешто што се случува во сегашноста, знаците се продуцираат веднаш пред нашето тело, а нешто што ќе се случи во иднина, се продуцира во просторот пред нас. Сето тоа е поврзано со сфаќањето дека минатото веќе поминало, а иднината е она што е пред нас, што допрва ќе се случи. Знаците **DJE** (вчера), **TANI** (сега) и **NESËR** (утре) слично се продуцираат во Република Македонија и во Република Косово.

X₉ – Хипотезата според која се претпоставува дека во албанските знаковни јазици во Република Македонија, Република Албанија и во Република Косово прашалните знаци се продуцираат на ист начин, се отфрла.

Прашалните знаци се разликуваат по локацијата, обликот на раката/рацете, движењето, но не и по немануелните сигнали. Прашалните знаци **PSE** (зошто), **KUSH** (кој), **KU** (каде) и **SA** (колку) се продуцираат на ист начин во Република Македонија и во Република Косово, додека останатите прашални знаци **ЏКА** и **KUR** (што и кога) се

продуцираат на различен начин. Знаците **PSE** (зошто), **KU** (каде) и **SA** (колку) не постојат во знаковниот речник во Република Албанија.

Дека постојат големи сличности помеѓу косовскиот и српскиот знаковен јазик, покажува и фактот дека еден голем број зборови во двата знаковни јазици се продуцира на ист начин⁴⁷. Такви зборови се:

<p>FAMILJE (семејство)</p> <p>окација: пред градите</p> <p>блик на раката: собрани раце поставени една наспроти друга</p> <p>вижење: наизменично кружно движење</p>	<p>FAMILIJA (семејство)</p> <p>Локација: пред градите</p> <p>Облик на раката: собрани раце поставени една наспроти друга</p> <p>Движење: наизменично кружно движење</p>
<p>NËNË (мајка)</p> <p>окација: пред лице</p> <p>блик на раката: исправени показалец и среден прст, додека останатите прсти се собрани</p> <p>вижење: од пределот на увото кон брадата</p>	<p>МАЈКА (мајка)</p> <p>Локација: пред лице</p> <p>Облик на раката: исправени показалец и среден прст, додека останатите прсти се собрани</p> <p>Движење: од пределот на увото кон брадата</p>
<p>FËMIJË (дете)</p> <p>окација: пред телото</p> <p>блик на раката: рамна рака</p> <p>вижење: лево-десно</p>	<p>ДЕТЕ (дете)</p> <p>Локација: пред телото</p> <p>Облик на раката: рамна рака</p> <p>Движење: горе-долу движејќи се од лево кон десно</p>
<p>PYES (прашувам)</p> <p>окација: пред лицето</p> <p>блик на раката: палецот и показалецот ја</p>	<p>PITATI (прашувам)</p> <p>Локација: пред лицето</p> <p>Облик на раката: палецот и показалецот ја</p>

⁴⁷ Види прилог на страна 122 (слики)

<p>формираат буквата <i>O</i>, додека останатите прсти се исправени</p> <p>вижење: од устата кон надвор</p>	<p>формираат буквата <i>O</i>, додека останатите прсти се исправени</p> <p>Движење: од устата кон надвор</p>
<p>DJE (вчера)</p> <p>Локација: пред десното рамо</p> <p>Облик на раката: затворена рака со исправен палец</p> <p>вижење: назад преку рамото</p>	<p>JUŠE (вчера)</p> <p>Локација: пред десното рамо</p> <p>Облик на раката: затворена рака со исправен палец</p> <p>Движење: назад преку рамото</p>
<p>SOT (денес)</p> <p>Локација: пред телото</p> <p>Облик на раката: отворени раце со <i>Y</i> облик, со дланките кон телото</p> <p>вижење: кратко надолу</p>	<p>DANAS (денес)</p> <p>Локација: пред телото</p> <p>Облик на раката: палец и мал прст на двете раце исправени, додека останатите прсти се собрани</p> <p>Движење: од горе кон долу</p>
<p>PIRUN (виљушка)</p> <p>Локација: пред телото</p> <p>Облик на раката: едната рака е рамна, додека другата рака е <i>V</i>-рака</p> <p>вижење: повторено движење од горе кон рамната рака</p>	<p>VILJUŠKA (виљушка)</p> <p>Локација: пред телото</p> <p>Облик на раката: едната рака е рамна, додека другата рака е <i>V</i>-рака</p> <p>Движење: повторено движење од горе кон рамната рака</p>
<p>VAJ (масло)</p> <p>Локација: пред градите</p> <p>Облик на раката: затворена рака, додека палецот е исправен, а целата рака е свртена надолу</p>	<p>ULJE (масло)</p> <p>Локација: пред градите</p> <p>Облик на раката: затворена рака, додека палецот е исправен, а целата рака е свртена надолу</p>

вижење: кружно движење	Движење: кружно движење
MISH (месо)	MESO (месо)
окација: пред лице	Локација: пред лице
блик на раката: затворена рака, а притоа со оказалецот и средниот прст се штипнува образот	Облик на раката: затворена рака, а притоа со показалецот и средниот прст се штипнува образот
вижење: од лицето кон надвор	Движење: од лицето кон надвор
RAKI (ракија)	RAKIJA (ракија)
окација: во пределот на вратот	Локација: во пределот на вратот
блик на раката: средниот прст и палецот ја ормираат буквата <i>O</i> , додека останатите ости се исправени	Облик на раката: средниот прст и палецот ја формираат буквата <i>O</i> , додека останатите прсти се исправени
вижење: од вратот кон надвор со кратко гворање на средниот прст и палецот	Движење: од вратот кон надвор со кратко отворање на средниот прст и палецот
VERĚ (вино)	VINO (вино)
окација: пред лицето	Локација: пред лицето
блик на раката: <i>V</i> -рака	Облик на раката: <i>V</i> -рака
вижење: кружно движење	Движење: кружно движење
DUSH (туш)	TUŠ (туш)
окација: над глава	Локација: над глава
блик на раката: рака во форма на рамно <i>O</i>	Облик на раката: рака во форма на рамно <i>O</i>
вижење: кон главата со отворање на прстите	Движење: кон главата со отворање на прстите
KAPELE (капа)	КАРА (капа)
окација: во пределот на главата	Локација: во пределот на главата

<p>блик на раката: C-раце</p> <p>вижење: од горе кон долу (се имитира процесот на ставање на капата на глава)</p>	<p>Облик на раката: C-раце</p> <p>Движење: од горе кон долу (се имитира процесот на ставање на капата на глава)</p>
<p>SHKRUAJ (пишувам)</p> <p>окација: пред телото</p> <p>блик на раката: едната рака е во рамна положба, додека формата на другата рака е во форма на F-рака</p> <p>вижење: се имитира пишување на рамната рака</p>	<p>PISATI (пишувам)</p> <p>Локација: пред телото</p> <p>Облик на раката: едната рака е во рамна положба додека формата на другата рака е во форма на F-рака</p> <p>Движење: се имитира пишување на рамната рака</p>
<p>GOMĚ (гума)</p> <p>окација: пред телото</p> <p>блик на раката: затворена рака, при што показалецот малку е подизлезен од останатите прсти</p> <p>вижење: лево-десно</p>	<p>GUMA (гума)</p> <p>Локација: пред телото</p> <p>Облик на раката: затворена рака, при што показалецот малку е подизлезен од останатите прсти</p> <p>Движење: лево-десно</p>
<p>DIPLOMĚ (диплома)</p> <p>окација: пред телото</p> <p>блик на раката: затворени раце што се допираат</p> <p>вижење: обратен правец</p>	<p>DIPLOMA (диплома)</p> <p>Локација: пред телото</p> <p>Облик на раката: затворени раце што се допираат</p> <p>Движење: обратен правец</p>
<p>DIMĚR (зима)</p> <p>окација: пред телото</p> <p>блик на раката: затворени раце при што алецот е поставен во внатрешната страна на</p>	<p>ZIMA (зима)</p> <p>Локација: пред телото</p> <p>Облик на раката: затворени раце</p> <p>Движење: повторено движење лево-десно</p>

<p>ката</p> <p>вижење: повторено кон внатрешната страна рацете</p>	
<p>Е BARDHË (бела)</p> <p>Локација: пред градите</p> <p>Облик на раката: затворена рака со исправен палец</p> <p>вижење: повторено движење од горе кон долу</p>	<p>BELA (бела)</p> <p>Локација: пред градите</p> <p>Облик на раката: затворена рака со исправен палец</p> <p>Движење: горе-долу</p>
<p>Е ZEZE (црна)</p> <p>Локација: пред носот</p> <p>Облик на раката: C-рака</p> <p>вижење: повторено движење од челото кон носот</p>	<p>CRNA (црна)</p> <p>Локација: пред носот</p> <p>Облик на раката: C-рака</p> <p>Движење: повторено движење од челото кон носот</p>
<p>KËMISHË (кошула)</p> <p>Локација: над градите</p> <p>Облик на раката: рамна L-рака</p> <p>вижење: од горе кон долу со спојување на палецот и показалецот</p>	<p>KOŠULJA (кошула)</p> <p>Локација: над градите</p> <p>Облик на раката: рамна L-рака</p> <p>Движење: нема движење</p>

V. Предлог-мерки

- Неопходна е стандардизација на албанскиот знаковен јазик во согласност со категориите на Стокое (локација, облик на раката/рацете и движењето).
- За да се издигне албанскиот знаковен јазик на ниво на легитимен лингвистички систем на национално ниво, неопходно е да се направат истражувања на неговата структура.
- Потребно е усовршување на знаковниот јазик, со цел да се опфатат поголем број знаци, како и текстуално објаснување на знаците во согласност со категориите на Стокое (локација, облик на раката/рацете, движење), како и подготовка на речници што ќе содржат фрази и реченици од секојдневниот живот.
- Имајќи ги предвид потребите на глувите луѓе, особено на образованите глуви луѓе на кои општите речници им се недоволни, потребна е подготовка на диференцирани речници што ќе содржат посебни знаци за одделни предмети, како, на пример, по математика, биологија, хемија, историја, психологија, социологија и сл. Исто така, ваквите речници со посебна терминологија многу ќе ја олеснат комуникацијата на глувите луѓе во медицината, судството, информатиката, спортот и сл.
- Освен речниците, потребна е подготовка и на други помошни средства за учење на албанскиот знаковен јазик. Следејќи ги како пример другите држави во кои знаковниот јазик се проучува со децении, може да се направи знаковно писмо и на албанскиот знаковен јазик, т.е нотација на знаците по графички пат. Освен статичките помошни средства, особено значајни се видеоснимките поради своето полисензорно влијание. Исто така, овие снимки можат често да се враќаат, што овозможува паметење и зацврстување на знаците според индивидуалните способности за учење.
- Воведување на образование за професијата преведувачи на знаковниот јазик, одржување предавања, семинари, обуки, во кои, освен начинот на продукција на

знаците, ќе се изучува и теоретскиот дел на знаковниот јазик, т.е. неговата структура со сета своја комплексност и сложеност.

- Обезбедување на сите предуслови за успешно и високо образование на глувите во согласност со нивните потреби за комуникација. Добро проучениот и развиениот знаковен јазик, поголемиот број речници, добро едуцираните преведувачи и соодветната законска поддршка ќе придонесат за поквалитетно образование на глувите луѓе.

VI. Литература

---

1. Al-Fityani, K. Padden, C., 2006. *A Lexical Comparison of Sign Languages in the Arab World*. The 9th. Theoretical Issues in Sign Language Research Conference, Florianopolis, Brazil, December R. M. deQuadros (ed.). Editora Arara Azul. Petrópolis/RJ. Brazil [pdf] San Diego: Department of Communication University of California, 12 <http://www.editora-arara-azul.com> [Accesed 05.03.2013]
2. Albertini, A. J. Lang, G.H. Marschark, M., 2002. *Educating Deaf Students-From Research to Practice*. New York: Oxford University Press.
3. Aldersson, R. R. McEntee-Atalianis, J. L., 2007. *A Lexical Comparison of Icelandic Sign Language and Danish Sign Language*. BISAL vol.2, London: Birkbeck University of London.
4. Ангелоска-Галевска, Н., 2003. *Методологија на истражувањата во дефектологијата*. Скопје: интерен материјал.
5. Armstrong, F. D., Karchmer, A.M., Vickrey Van Cleve, J., (eds.), 2002. *The study of Signed Languages*. Washington DC: Gallaudet University Press.
6. Ahlgren, I. Bergman, B. Brennan, M., (eds.)1994: *Perspectives on sign language usage*. The International Sign Linguistics Association, England.
7. Boyes-Braem, P. Pizzuto, E. Volterra, V., 2002. Interpretation of signs by (hearing and deaf) members of different cultures. In: Schulmeister, R. Reinitzer, H. (eds.), 2002. *Progress in Sign Language Reseach. In honor of Siegmund Prillwitz*. Hamburg: Signum.

8. Boyes-Braem, P., 1990. A study of the handshape in American Sign Language: a preliminary analysis. In: V. Volterra & C. Erting (eds.), *From gesture to language in hearing and deaf children*. Washington: Gallaudet University Press.
9. Bradaric-Joncic, S. Ivasovic, V., (Eds.) 2004. *Sign Language, Deaf culture & Bilingual Education*. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, University of Zagreb, Zagreb: Kratis.
10. Brennan, M., Colville, M., Lawson, L., 1984: *Words in Hand*. London: Cromwell press.
11. *Broca's area, Wernicke's are and other language processin areas in the brain*. Canadian Institutes of Health Research. 2013 in <http://thebrain.mcgill.ca> [Accessed 08/03/2013]
12. *Gramatika e gjuhës shqipe 1-2*. 2002. Tiranë: Akademia e shkencave të Shqipërisë.
13. Gregory, S. Knight, P. McCracken, W. Powers, S. Watson, L. (Eds.) 1998: *Issues in Deaf Education*, London: David Fulton Publishers.
14. Demiraj, Sh., 1971: *Gramatika e Gjuhës Shqipe, Fonetika dhe Morfologjia*, Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i KSA të Kosovës.
15. Dhrimo, A. Memushaj. R., 2011. *Fjalori drejtshkrimor i gjuhës shqipe*. Tiranë: Infbotues.
16. *Gjuha e Shenjave kosovare*. 2010. Shoqata Kosovare e të shurdhërve www.shksh.org [Accessed 20 July 2011]
17. *Gjuha e shenjave shqipe* www.shknd.org [Accessed 5 August 2011]
18. Easterbrooks, R.S. Baker, Sh., 2002. *Language Learning in children Who are Deaf and Hard Hearing, Multiple Pathways*. Boston: Allyn and Bacon.

19. Emmorey K., 2002. *Language, Cognition and the Brain*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
20. *Introduction to Fingerspelling*. 2000 in <http://www.deafsign.com> [Accessed 10/04/2012]
21. Jantunen, T. Takkinen, R., 2010. *Sign Languages*. New York: Cambridge University Press.
22. Јачова, З. Ковачева-Вељаноска, О. Каровска, А., 2011. *Разлики меѓу знаковните јазици*, Скопје: Студио Круг.
23. Јачова, З., Ковачева, О., Каровска, А., 2008. *Разлики меѓу Американскиот (АЗЈ) и Британскиот (БЗЈ) Знаковен Јазик*. Дефектолошка теорија и практика, 1-2, Скопје: Филозофски факултет.
24. Jachova, Z., Karovska, A., 2011. *Psychological basis of American, Macedonian and Serbian Sign Language*. Univerziteti u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Specijalna edukacija i rehabilitacija dana. Beograd.
25. Јончић-Брадарић, С., 2000. *Manualna Komunikacija Osoba Oštećena Sluha.*-Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Zagreb: Kratis.
26. Kyle, G.J. Woll B., 1985. *Sign language: The study of deaf people and their language*. Cambridge: Cambridge University Press.
27. Liddell, K.S., 2003. *Grammar, Gesture, and Meaning in American Sign Language*. Washington DC: Department of linguistic and interpretation, Gallaudet University Press.

28. *Македонски речник на знаковен јазик*. 2000. Скопје: Сојуз на глуви и наглуви на Република Македонија.
29. Martin, J., *About The Stokoe System*. Western Washington University www.signwriting.org [Accessed 9 October 2011]
30. Mahshie, Sh. N., 1995. *Educating Deaf Children Bilingually*, Washington DC: Gallaudet University.
31. Milković, M. Bradarić-Jončić, S. & Wilbur, R.B., 2007. *Information status and word order in Croatian sign language*, *Clinical Phonetics and Linguistics* 21. Zagreb: University of Zagreb.
32. Morgan, E. H. & Mayberry, I. R., 2012. *Complexity in two-handed signs in Kenyan Sign Language: Evidence for sublexical structure in a young sign language*, *New Methodologies in Sign Language Phonology*. University of California San Diego: John Benjamins Publishing Company.
33. Мургоски, З., 1997. *Англиско-македонски и македонски-англиски речник со граматика*. Скопје: Просветно дело.
34. Nesimi, R., 1992. *Gramatika e gjuhës shqipe për shkollat e mesme*. Shkup. Prosvetno Dello.
35. Padden, A.C., 2002. How the Alphabet Came to be Used in a Sign Language. In Schulmeister, R., Reinityer, H., (eds.), *Progress in Sign Language Research*. Hamburg: Signum Press.
36. Pertiwi, S. T. ISMA, 2012, *Signing varieties in Jakarta and Yogyakarta: Dialects or separate languages-* Master thesis, The Chinese University of Hong Kong, 72 http://www.cuhk.edu.hk/lin/new/doc/ma_papers/macla/Silva_2011-12.pdf [Accessed 05.03.2013]

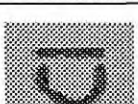
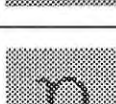

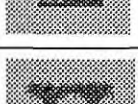
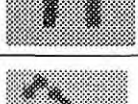
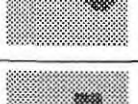
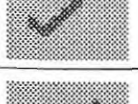

37. Савић, Љ., 1986. *Знаковни речник за глуве*. Београд: Републичка Конференција Савеза глувих и наглувих Србија.
38. Савић, Љ., 2002. *Невербална комуникација глувих и њена интерпретација*. СГНЈ, Београд.
39. Службен весник на РМ, бр. 105, 2009
<http://www.slvesnik.com.mk/Issues/5D888FFC157875458C3F5CA01FC392FF.pdf>
40. Su – fen S., Tai H – Y j., 2009. *Lexical Comparison of Signs from Taiwan, Chinese, Japanese, and American Sign Languages: Taking Iconicity into Account*, Taiwan - The Taiwan Institute for the Humanities, National Chung Cheng University.
41. Quinto P. D. G., B.S.,M.A. 2002, Contact Between Mexican Sign Language and American Sign Language in Two Texas Border Areas, Doctor Dissertation [pdf], The University of Texas, 189
http://pubman.mpg.de/pubman/item/escidoc:406590:3/component/escidoc:406589/contact_quintopozos2002_s.pdf [Accessed 05. 03. 2013]
42. Faurot, K. Dellinger, D., Eatough, A., Parkhurst, S., 1999. *The identity of Mexican sign as a language, Electronic Survey Report SIL International* [pdf]. Summer Institute of Linguistics, 3, <http://www.sil.org/mexico/lenguajes-de-signos/G009i-Identity-mfs.pdf> [Accessed 05. 03.2013].
43. *Fjalori i gjuhës së shenjave*. 2001. Tetovë: Alb-As.
44. *Fjalor drejtshkrimor i gjuhës shqipe*. 1983. Prishtinë: Rilindja.

45. Fernandez-Viader, M.P., Segimon, J.M., & Jarque, M.J. (2000) Adquisicion de la Configuracion en los Primeros Signos de la Lengua de Signos Catalana (LSC). *Revista Espanola de Linguistica de laa Lenguas de Signos, RELLS, numero 2.*
46. Hurlbut, H. M., 2012, A Lexicostatistic Survey of the Signed Languages in Nepal - Electronic Survey Report SIL International [pdf]: <http://www.sil.org/silesr/2012/silesr2012-021.pdf>, p.13. [Accesed 05.03.2013]
47. Heiling, K., 1995. *The Development of Deaf Children*. Hamburg: Signum.
48. Costello, E., 2003. *American Sign Language Dictionary*. New York: Random House Webster's.
49. Shoqata kombëtare shqiptare e njerëzve që nuk dëgjojnë. 2005. *Gjuha e shenjave shqipe 1*, Tiranë: Shtëpia botuese Ilar.
50. Shoqata kosovare e të shurdhërve. 2006. *Broshura e gjuhës së shenjave kosovare*. Prishtinë: Xhad Studio.
51. Shoqata kosovare e të shurdhërve. 2012. *Gjuha e shenjave kosovare 1*. Prishtinë: Koha Group.
52. Shkurtaç, Gj. Hysa, E., 2001. *Gjuha Shqipe*. Tiranë: Toena.
53. Ymeri, Z. Atanasov, P. Osmani, Z., 1996: *Fjalor Maqedonisht-Shqip, Македонско-Албански Речник*, Dav Mari, Kumanovë.
54. Wang Xu, B.A., 2006. *A comparison of Chinese and Taiwanese sign languages: towards a new model of sign language comparison*, Master thesis, [pdf] The Ohio State University, 120. http://people.cohums.ohio-state.edu/chan9/ling/theses/xu-wang_2006_ma.pdf [Accesed 05. 03. 2013]

VII. Прилози

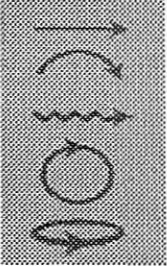
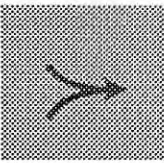
1. Споредба на системите за нотација во АЗЈ (Стокоева нотација) и во БЗЈ

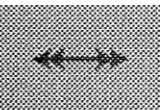
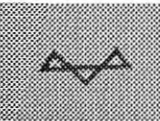
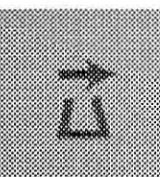
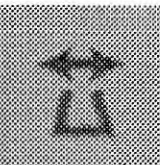
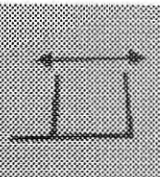
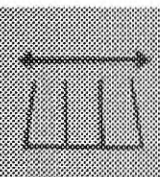
Систем на Стокоевата нотација		БЗЈ-нотациски систем			
1. Таб (локација)		1. Таб (локација)			
Симбол	Дескрипција	Симбол	Дескрипција	Симбол	Дескрипција
	Неутрален простор		Неутрален простор		Назад
	Лицето или целата глава		Целото лице		Телото меѓу рамената и колковите
	Челото или веѓите, горниот дел на лицето		Врвот на главата		Десната рака на левата страна од горниот дел на телото
	Очите и носот, средниот дел на лицето		Челото		Десната рака на десната страна на горниот дел на телото
	Брадата, долниот дел на лицето		Веѓите		Рацете на колкови
	Образот, слепоочницата, увото		Очите		Десната рака на десната страна на градите
	Вратот		Носот		Рацете прекрстени на градите

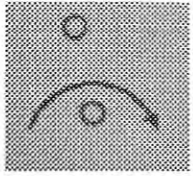
	Трупот, делот од рамената до колковите		Увото		
	Горниот дел на раката, надлактицата		Образот		
	Лакотот, подлактицата		Долниот дел на лицето		
	Зглобот, раката во позиција на супинација (со дланката нагоре)		Усните		
	Зглобот, раката во позиција на пронација (со дланката надолу)		Под брадата		
			Вратот		
			Рамото и горниот дел од раката		
			Лакотот		
			Подлактица		
			Зглобот, раката во позиција на супинација		
			Зглобот, раката во позиција на пронација		
			Нозете		

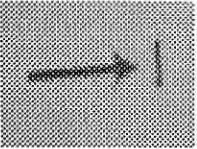
2. Опис на движења во знаковниот јазик во Република Албанија

	<p>Движење на рацете или прстите (во некои случаи и движење на главата или телото)</p>
	<p>Нема движење на рацете</p>
	<p>Завршно движење на раката</p>
	<p>Отворените прсти се соединуваат во правец на стрелката</p>
	<p>Затворена рака и широко отворени прсти во правец на стрелките</p>
	<p>Затворените прсти се отвораат во правец на стрелките</p>
	<p>Повторено движење (обично двапати, кај некои знаци и повеќе)</p>

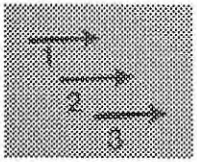
	<p>Движење напред-назад, кое почнува во правец на двете стрелки</p>
	<p>Повторено движење напред-назад</p>
	<p>Треперење на прстите</p>
	<p>Палецот и показалецот се тријат еднаш</p>
	<p>Палецот и показалецот се тријат меѓусебно неколку пати</p>
	<p>Палецот, показалецот и средниот прст се тријат меѓусебно постојано</p>
	<p>Сите прсти постојано се тријат со палецот</p>

Кружно движење на клучната коска на раката

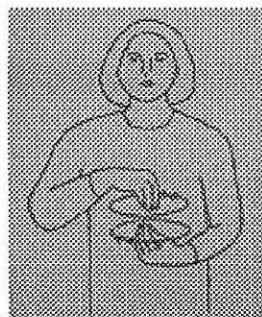
Движењето завршува со една одредено застанување

Движењата се прават според одредено правило, наведено според броевите

3. Споредба на српскиот и косовскиот знаковен речник

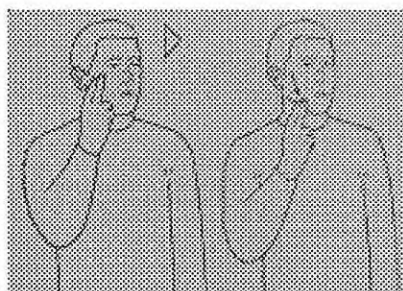
FAMILJE (семејство)

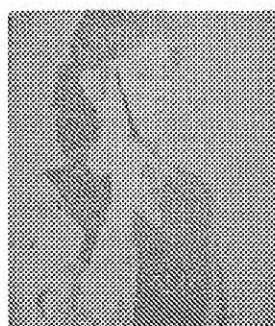
FAMILIJA (семејство)

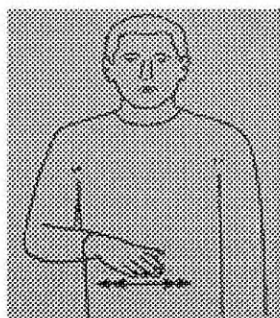
NËNË (мајка)

МАЈКА (мајка)

FËMIJË (дете)

ДЕТЕ (дете)

PYES (прашувам)

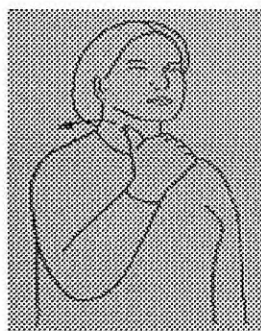

PITATI (прашувам)

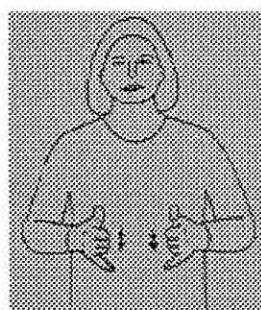
DJE (вчера)

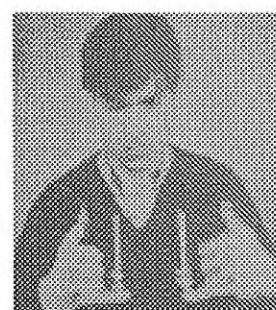
JUŃE (вчера)

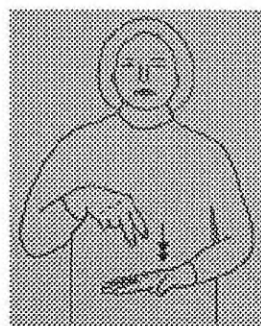
SOT (денес)

DANAS (денес)

PIRUN (виљушка)

VILJUŃKA (виљушка)

VAJ (масло)

ULJE (масло)

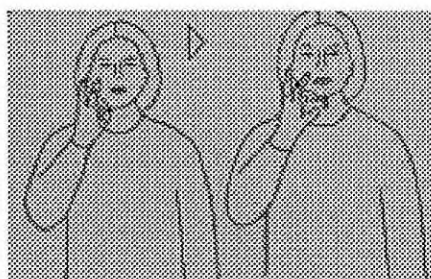
MISH (месо)

MESO (месо)

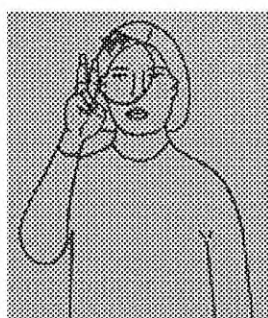
RAKI (ракија)

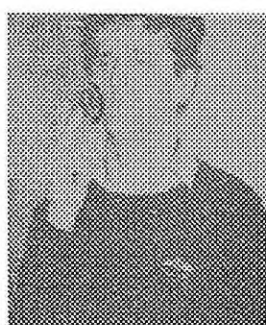
RAKIJA (ракија)

VERĚ (вино)

VINO (вино)

DUSH (гуш)

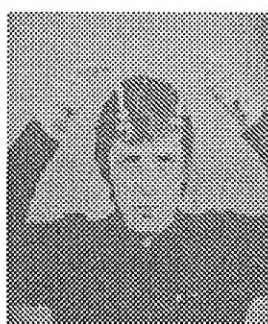
TUŠ (гуш)

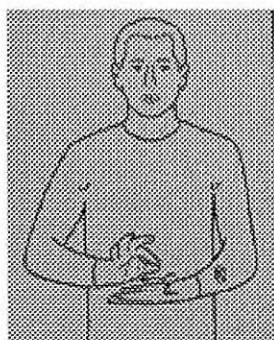
KAPĒLĒ (капа)

KAPA (капа)

SHKRUAJ (пишувам)

PISATI (пишувам)

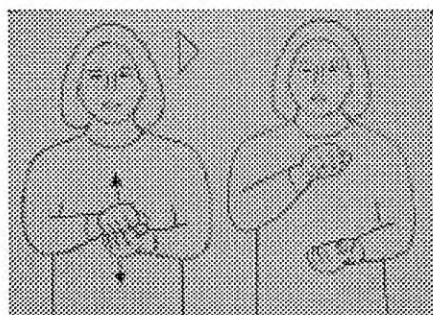
GOMĒ (гума)

GUMA (гума)

DIPĻOMĒ (диплома)

DIPLOMA (диплома)

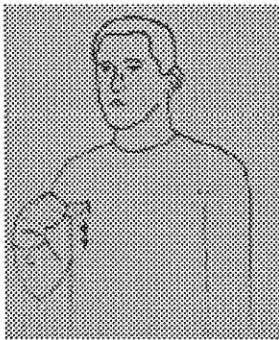
DIMËR (зима)

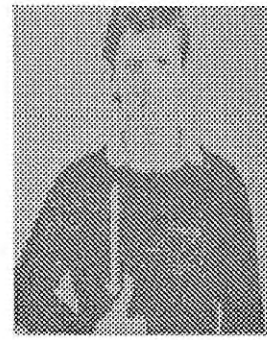
ZIMA (зима)

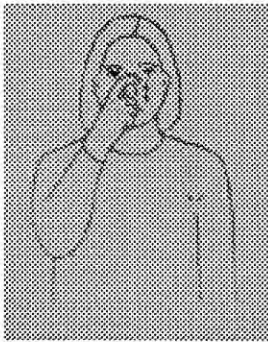
Ë BARDHË (бела)

BELA (бела)

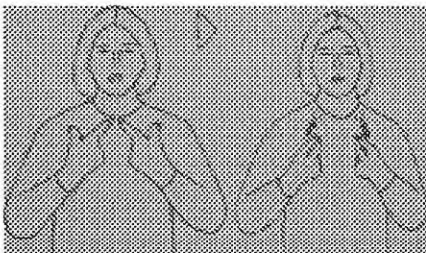
Ë ZEZË (црна)

CRNA (црна)

KËMISHË (кошула)

KOŠULJA (кошула)

